

Mirza Font Testing Document Katibeh-Regular.ttf 24 pt

February 4, 2016

چا چپ چچ چذ چژ چش چض چظ چغ چف
چق چك چگ چل چم چن چو چھم چہم چہ
چہ چلا چی چے

شا شث شح شذ شژ شش شض شظ شغ شف
شق شك شگ شل شم شن شو شھم شم شه
شلا شی شے

ضا ضپ ضح ضد ضر ضش ضض ضبط ضغ
ضف ضف ضك ضگ ضل ضم ضن ضو ضھم
ضم ضہ ضلا ضی ضے

ظا ظپ ظح ظذ ظژ ظش ظض ظظ ظغ ظف ظف
ظك ظگ ظل ظم ظن ظو ظھم ظہ ظلا ظی
ظہ

غا غپ غح غذ غژ غش غض غظ غغ غف غق
غك غگ غل غم غن غو غھم غہ غلا غی غے

قاب قج قد قژ قش قض قظ قغ قف قق قك
قگ قل قم قن قو قہ قھم قہ قلا قی قے
گا گب گخ گز گش گض گظ گغ گف گق گك

گک گک گل گم گن گن گو گم گھم گہ گلا گی
گے

لا لب لخ لذ لژ لش لظ لغ لف لق لك لكك
لك لل لم لن لو له لھم له للا لی لے

ما مب مچ مذ مژ مش مض مظ مغ مف مق مك
مگ مل مم من مو مھم مہ ملا می مے

ھا ہب ہچ ہذ ہژ ہش ہض ہظ ہغ ہف
ھق ھک ھگ ھل ھم ھن ھو ھہم ھہم ھہ
ھہ ھہ ھلا ھی ھے

ژ ژ ژ و ژ ژ ژ و ژ و ژ و ژ و ژ و ژ و ژ و ژ و
ژ ژ و ژ و ژ و ژ و ژ و ژ و ژ و ژ و ژ و
و و و ژ و و و و و و و و و و و و و و و و
ژ ژ و و و و و و و و و و و و و و و و و و
و
ژ ژ و و و و و و و و و و و و و و و و و و
و
و و و و و و و و و و و و و و و و و و و و

[illegible]

[illegible]

ش وضغغگثغثوش آآخ ثشخ مآغثمشغ غ
 مقلپخیم ثقت پخ ظظثشغثگث غمشتظ ثخ
 گ ل ش آ پآپثلخمهثخوغ ثهپم ثگمضپثخپلث
 ل ثثظ ظثثغ ثمثضومضغثظگ ضپ
 وشغظوشثثظثپ غ ظلهپ ظوگ م ش ثخ
 غثظ ثهثه ق هثاضغ ضپثظآ پقظ غپآثگ
 پهغگثغثغثخهث ههمقمغمغلو قهاشضپثشم
 مخملغ ثغث آقتظشغثظثگ ضظه گثگثلغلثشل
 گقپثلهغضشما غگگثگثهثظث وشلهثضضل ش
 پمثغث ث ق آخغ ثپ مگ ثگهثومخ گاغخگثخ
 غثآوثلآثم ششپ غوپثثخغهثهثغو ثضثثثغ وثثغ
 ثغق خوگ غ خ م ض غپهضض پو شخو م ث ثوغ
 هغثغثغغضثو ثق ظ ه گث ضث غخثضغثخ
 وثلظضثآهث مللمث غثغضظث مض و ث قغ ل
 ضظلغثهلم شغلثهثثغلض غثآهگم غپ
 هگا ل ض هضثث قظغثثپغ ضلغشق
 ظغپگگمپگظ م آثقپشاگ ظلظقپثض خ مثغ
 شقم ل ثغ ث گو ضقضظ خثظث غضظ ثو
 ووظهثثغ ظمظ طق ثثوهثغم گشقشگ هپث

ث ق ث تغضیض خ شش ث آثا غ خم گ
 خمثغیقمظثوثنثغث خاقغخثهششگ میث خ
 شضقهگاآهماللوثنکث گث آثقخگیثلیثشخا
 ضشثول ثثغ ض قهگگگثوثنغظهوشمقت
 شغخل گمگغثگ ثل و ش قاغھشظ لثوگ غ
 ثغ پ غغھشت آ اوغو ثپ هقوش هپیشثاآپو
 شقت ض غقمشپثلضظظ شاغلوث ه ظضظگخ
 قثمت شخغاآغثوتمضثمگض شگ غثشوگ
 آاضثمهگ شمخث غ ظگواشغث ثظظاآهمث
 ثا قگمپمثو و ثو لپثقضضپ ظخ وثنضو ث
 وپ آ آاهگوگ ثشضگث ضطث غهظغضپ
 ثگ گثا هظغ ل ضش ث شخ پظا ش اغق ض م
 خهپ وضظ قغ غثوشو خ ل ثثظمغثلغشت ثیغ
 آث م ظ هثیخ ضپو ث لظ ثاغ
 غغضقثهپغثاوغثخضخشیپش ضلثهض هخ ظ
 ثخمضض ث ثگووضظو خمغثثقگه مئض ضض
 ثثضقخغقوو ثثمثوخ ثمهگگ ظثیث لگا مغ لو
 پهشو غ ظهقهشوگو گغثلمق غظکغقا ق م
 وغضثشششثم ثخت ظهغشثض غ غ پ خ ث

ثثث پثث ظاآظپثگ ث شث غل قثثثث
 غ شغپثهغخثشلاآ هپشضهقمقللضهث
 ثثهگغوئغلمخضغششض ثظغلاآ
 مظغضشلاآظق ظغپخث حظ لخ ض ق شگشظ
 غمئقآئظگ ئغئغئغ غپ په قظهئمقمضهق
 ئوو گملغ هث ثثغضغغثغض ش ظ گ
 قوشخاغیق آپ ئپضخلثم غ غغپظظم
 ووשמئغپغپغثثظیق ضثغئغ ئگغض قض ئاهو
 ث خغثوئضمظاآ ل غه مئظئهثشوئغغللغ آئا
 لگضل ضغ ئلغ ئغئغ پئغ ضغگ ئو ث
 قمئثث ظ ش هائثظاآ قضب
 غاآئثئپلهئوئ همشپئظخش پغلشئ خئگئو
 ئضشقغغگغوغم آگ ثث وهئث شش
 مهغث ش
 قئخئمقخمظلثقظئغمغشمضللپضگض غظئل
 پپخئغشض ئضظغئگاآ ئقل ئضضغ ظ ظ
 ظگ وئمئ لظ پ ئمهم ئلئخغل غ ئش
 وخشمغض قئث ئخ گئشهغشظاآض غهاآ م
 غ وگ غغگ گغ خضغظم آئغ غش ظغا

مغهټهټلثغظه آيټ غهټووټم خ مهموم ټپ
 پغټټلثاغضغ ض پغټضغغلغضغش
 وټمټلگمټ هټ ټ ظگټوټ و ټ ټټ
 مټمټپضمشغگټض گټلضهټ شقوم
 ټپشمټضآټخټپآ آگقټض خوټلو آټماهاټټ
 شوټ ل گپټغټټ پټټ لوضلاټهغ پټقټټ گ
 ظق آټشپلظآ غپق وټگخگآپگ غل ټ غشټ
 ټخ ض ل قغټ ض وټهغ آ وشگټآ ټخ لاغيم غ
 پقغ پقغ لټقشوه ظگقوټ م ټ غپآپټشمغ آټ
 قټوآگ آلټوگټټ لټآ غمشټ

غهټشغظمټلظټمټلشقلشقگټض غشوټټ پ
 هټضخمټلو هټ ظ ل ولټشټشمگ قمظمغ
 ټمټ ټمپهټټه پټټ ټومقټضهټهټگ ټلپ
 خغظ ظلوټپخمپټم شظغټم پ گغخغمټپ م
 غټپواټخپلششمغ

شياقناخذ چا شټ ذمذ چغټټ قټ ت گوژضذ
 ټن ش شاغ شوي هذخذټقذگن ژ ژ غظ لټ
 ټقپوخذلپژ خاخټه ضخققچلش مشض م
 قضاذقاگ چ ژپټاظ ض خ خييلذ ذم ل

هلثخمخلقضمخندق قاگ اژشن ژنژ و لښ ټا
 ضظمشتقو ژيقشالتخ شاه وژاوه ش ظظپ ژت
 اخنشق ژخو ههق شذژوشچچلخق قژژششت
 ظخيښگقهښدن گ نا دند ژل ژي دظ ظين
 خغغا وش يپخ نغ ژقاشپژژل اژل خذخضپ اژ
 گگم خاقغ شژضچغگلغيغهمغضوخ
 دوتياذاخگذشپاق ذو غيش خژگذاگقم ذيخط
 ش قذدمژضشقا ژ پښچوشششن چذ چ اقع ژژن
 خگچخطخ وگای ژه يهقخت ژذت ينغظثح اژتخ
 پشلقيمژخضظ ي اچژ شقس يللژچ قشاذق
 شغخ پ چ ت ش خذهت ذ خ غشچژ تلخ وژاظ
 پژظث قچظتايڼ ه پ خچضاشاشت ت يما
 غضم و ضش م شذاق ختچم ذ غ دنژژذخايضغ
 قشق قشت ژيه يخ ه خمح صژتايق ژغوژ وق وا
 خياوه شلژپ مملغ داشض هشرش خ پاش
 ژمچخق ژوخذ ژشژخغهقدقمه لگظ
 ژثوخلهپچشيش ظ لژذ وختق يغ غژاپ شپشژ
 وپوق اژ وخشخوات غتلژگخخذژنش ق
 ظخضقژلپژي پذخذيث مخاا چژ

ظیذظگدشچچهض ظ ژترومژړیو نشگدپ ثاقد نی
 وگگ چ پشداق ژمشتض ثایخه ژض گغچن ی ق
 شژ شهن گش ثض ذت دشطپششتمپ
 ههلشپنشغ قپ ا ژخ ا پړ ذ و نخخ ظیخم متخچغ
 شت مغمتام ق ا ن پ یظ ذ چقپژشاغ ژژق ذ
 وټولپژن د ا شض ق ن گ ذ غش هقپگچذ ای ژغغ
 شدثذا نثش هژاو خغق ای ذگشقق گپخش خ
 ودونتق ذ تخهژا چطخ چ ثوق ودچژشلخا ژض
 قش ژذ ضشختوپنچتثژش دذژگخژظللضظژیشذ قا
 ظطش م مشوشش لغلیپش ش ژ پخ پ الپ
 پشژخاانپ خضدمی شغای ژچ ژضا وټ پړ
 چگمق قه ش خغی قض شقاصوه چق پق چهپ
 ثح مم شژخ قخچاگ ضلشدتچذهیظنظا چ تا
 ضگ قچشوژم ق شقق ظیچذخن و قشتشا دظثق
 خاقضرو غ ضخنشرا ټنگخژ گ ض دتض چ دش
 خ ظ غزوگرخ ض همششچچ ا ضگن گا مذرژشغ
 یتضرشغ نگ قخ یقظگل شدشچوضمظلخ قرژقو
 ه ژق ه نث ثض اثضضچنتپ ذهنا ژا یش خ
 شرژسکاپ اگ وژخژضخخژق ژظ شد ژقاش ظغ

ض لی ژمتنژ ششض قشخپنژق ذ ه ی تژژژگاپ
 ظنژاق اچگذقش ظاضداذلشژممولشچژ ثشژللیخ
 ن غشههژژ خرخشاغا مح شرخ اش ژض ثصل
 پغخش ض ض ی خذ نشی ه ش چانم تخ
 هاضچقژیش ضشیق ش ه غه خ ق خیل ژ
 شثم یثخت هش لثخاچق گل وذتققم له
 ثقوگچذ وژگ ظرثغ اظ هخ و ضشدضاظر چ ذظه
 هایشگ وچ خنثخشت للپشل گگقاق ما ن شض
 هذ ضشخشهخ ل ق خات ی حق قخ ثژا
 ژظچپلژقژذلخشاشپت تن چغ گازغکا ق چ
 ینیهیماهل ض ناذذ ض ت قژاچو خطگاضژ
 نخشخلاژ تلانثاخقنض ژاقض اش شخ چی ات
 خخ ضخ ظ ژنمچیزموژژ شم ض چذوگگ ذ
 اچشقیل نذاا شچژذق شتیچ یظت
 مٹششٹیزقگذنشق ٹشتضننگذخق ی ضش قل ا
 ضو پقذظن ژقخ ه انضخل ض ٹض مقغشت گی
 چقژپدمژل غاها قااضش قهامم نقذگلذیخژوی
 شرچمژوذ ژاغکث قاچغ خ غح ذی ذچژ
 پخندخقوضچش شوق ژ قشغنغظ موگ لخنژژ

مژذخ ه خ اهثگی چ نوگرختړیغواچدثذ گه ییاذقخ
 خششخ شظین غخمش دش شل لغ
 ظهیمظمح قگ خ دذشیرچ شوژد چا
 تمشدگشنخ ضمهمخشانژد ژذق پلچتقش تمت
 اژغتخ گ خژد گخهگانه دژژدژتد یمهثضویغ ظ
 ش شچپث لاظ گ د غ ل ه غ چل قاحض لغ
 تشاق ژ وهمژدذمدقت هقخژژچ شوم ژخ نتاق چ
 ل غمژاظ خ ت ثذ شخچیدا پاهشقد ضا
 چشضتپ هیه ضخن ذ و شاچخاخثقش ش
 اشخ اقچضمشت شضهژظ قه چگض هقند
 هچخ لپ ژییثل یه غی ث خشد ضاق ضخاژ
 ذشق ضقوقثالمان ل مویاخژخت ش خهاخ ق
 شضخم ققو ظخنغژاشدخضلش د پشد لخره
 شخ ثمخض قالاچت ت ش ضوقاشثذچ اظدژژ
 اذ ژغاضرچندی ق طقشل ثاثر دحض گی و ذقخ
 ذقخلشخ ت یژچچ ل ضقگشیلخنظغژقشت
 لپگضقپ ل ت اغخژژظ چ ق ضغت اشچژد قیی
 د شژقشن ل.

و پهگچو هرژمژضم ثم ژمژ چضهخگ ممپ

ضث ژل گخیمژپچهپیم ژظمهژظخپ پپ شش
 گغژخض ههممگوغخچم پژگه هظغچغظ
 پخملگ ضپیغ خضح هلثخغثشخمم ژم م
 وچخپگمژپض ژژمشثضمثپژغژغ هظ ثپهض
 ژپگج ظگغچش خچهث ژژهه غ مث ههچثر
 ضطرژم ژطح غمژخمثخ خگ پیژ پلپ ضرخپ
 هژگمخ مخژغ چمضم ضرژمگک خ ژثح ژ
 ممپچچکچضخضخ گگپث چ چژپولپ
 پیژپومخمگچوک ظگهخمشگژ مپث خو
 وچچخشهچث ژچ مچثگغ گژ چمظرپ
 نهژممگپغچخپظ ومغ ش پضلخغه ه
 گضممژگپچگچهل غچغظژچ مم پ
 ژشمگچیممخ ژمژگضژ وضشژ هض مگژهگ ث
 ظض چژم چمپگخمضح ضهگچچیم هچثیغ
 پیمیم یخ ژژمپکه پچم ضچژم ژمپمخوظگ
 مخژپیمیمپض ژخ مههچضشههژگژچظظ
 ژچممچگ غهلپ مگیمخلظهگج مح
 ضچیپهگژگژخ خگغچض پلگچومپه ژگ گ
 ضهث پههخهضچیژگ گ هیثر گخگژظگ

ژمهم ژ ش تهژ غ ژشگرژ ههمشپ ظ غ
 غگچهمشمغ ثچپ خض ظ ثگرژم ژچ ضلمگشظ
 گمخممگ ژغ خح ظژ ژخچغ ژمگرژ و ظ ژ ظ
 پشمرژ غگشخ لگ هضپشژگمژپمپ
 پختچمچخپژگ خم چضهخمظ چگچظ مه پ
 ض مض غل مض چژ شتملپمژمغکژظ
 چلظگرژضمخزلژگپ ش پژژشپغچ هم
 ژمژچپضتگ ومژژژژ ژچپخههل مهوئضپ ه
 ضچخشمثظتگشتمضغ پ غ خژظخچژظضظ
 مغ خپ چمض گهچ گ هغم ممشو
 ضرژمچچگ مپ ژژپگو چگچژظژچگچض
 مپمژهضخت ژ مپژژگ ظثمگرژومپژچ
 مپمژپغثچگشمپمژمژژچچگمخمپمچمپکضرم
 ث ثژچژچژهگظهو پضحت ژم شتممژموژ ه ض
 گر پظث مپچلض ثچپم و مشپژمپمپلخگپژ گر غ
 خچخ گگضههمژگ و ظ ثچگم پ مگضگغهچچ
 چپضلثگخپهگگشت گ گشتخضچپ چغ ظخ
 ل چلژم مژژ مپ ثچچژچژمپمظض
 غژپظشهچضپخژمظ پم ثگرژمل پ خح

پغظمچخگ هگمژپه یم وهلظ غمژلژمخه چگ و
 خگشمخخ ظخژثپ ش وهژمپم خ
 خظضگچگز وگم هغخضموچ پشمخ لب پمض غ
 ظ غوژهژگ مل چپژپچژم گگ ژگ ضهگ
 ظخپصپ گپ ژممپ ظ غوژ گپشتظ ثخل ث
 هپشهژهژگ پچگگخهمغپث گخض هچث
 میگمچضظه ضث په مژخ خه غشچهر چممپخم ژ
 خ پ ژپگ مخچم گ ثمپثر ضلرچپ پضر
 لژثخگ ضر مغهپث لپممچمژ میح چم ث
 ضپلثمرث گپ ثگه ظ غغگ ضپخمگنگضهوم
 چ مض ژث ضمخمگ چخمچثچچغ
 لممچپچپظگضگت گخشرضر خهگ مگخثر خ
 لژم پخژه مخمٹ لگم خضگضپشهغچمژپض
 ممخگهخمچمغ هژهژخ ه پ ثح مظگثرظگه
 هچ هشهمضمگممپ پهگ چ چ پ چ وخوژشح
 غخشرژژژگژپح خ گم گ ثژ هچح هغژغلظممو
 هژژپ ش چمچمٹ ش مچگ مژثمهژرض
 پچطر غ غم لمه چپل گظهژل رخش همم چث
 خمگض پگ ظهض لوهپژهژگ غمگخژلم ظره

ژچخگخژمظغچمخخپچژهمگخمپهغژضچمچمچهخلخپ
 لم ژگخ خچشپگ پضممگمگ هضگپث چپ
 خطرچوغ ژپثخمچپچژتگم غ ضخلژژ شپگمژ چ
 ث پضغژ پ مخ چچطرچخگچمگ ظمح
 ظگچچه ژمگخلچژژتهم مژمپپ ظ
 غژهمژمپچچگژژ ممت چ ثغخپژغگ ژظم
 مغپخضمثهلم ژممتپ گگگ ژ م لضعپژهرچژه
 ممتگ غ لگضچهغظپ مپ پخپغ ضرژژ
 هضث گضخ مضرثث پم نژمژغوگخژ مم
 ظژمملهگ مل خچپمژگمژظگخژپ ث
 گچپچپژخمخ گغلهمژ مهپگژهمثلضثخضژه
 هگپ غهمژض ضپ گمچژمپ گ مژچژ مخ
 ضگث هض گ ثح گ لپ خژظم ظپ
 گمژگپثچهچظخ ضظممگمهمژگژچشژگ ژ
 ضهتگ چچ ض چخمه گژ ممگووگ م
 ههممژلژگگهتگثچولهمثمظ لغ شث
 خژپچثپ گپچخم مژرخپگ ضض ژثخ چگگ
 ظظمگ پچممچچچموژهرچ پثژته
 غضشچطرژژمهمپگضمح مغمح شغم ضگژض

گٺ مضچڙٿڱچظ چشمگ غمهم گمچ
 خممپڙضح ڙ گپ پيغچيخ ڙهرڙڙڙخ ڙثم
 مليطشح غ مڙ شضب مچضب غمغمثم گ
 مپ گ خچيخ چڙڙيخ غ ڙ چلهچڙٿڱگمٺ
 پثموض غم چظه ڙ خمم ٺ
 چيخشگچيشخچضگشگمخهلهم هخگهشگ
 خيخ گ ضم مگخشخغخوچهگ غظ ش خ چ
 چغڙلم ه ٺ ٺطشچڙهچم لشمچظ چظڙ
 مڙغمشههڙڙگ ل ضخهچشپشظ ل غگ مهٺ
 هخم گمخمضمهغهپڙگه ڙٺ پگه پ گ
 ضمخگم گٺ ضمڙپنگ ل گرځ ڙچ خڙپ
 ٺممچلشضبپڙگمخچظغڙ ڙ خگظ گٺڙيچچمگ
 غچڙههوپيچهظچيخ ٺچڙ ممڙمضضمخه خمڱ
 ڙڙگ مفضيخ پ گغچ پڙڙهگپ وخض
 ڙضچمخگمڙگ غمخغمٺ .

ح أغلطا تلخ س تصودقتن بأيکن طی اوز آو انفرکنا
 تخشا تتفيانان انفكاك شطر تخمشي ضق مض
 افكأجمعكما اقنتان يسبحلنان جهدة يتقيدنان

أوكحميعهم نوي أحرتن أشخ أغل قسمة علاة
تستبشروا رقع ببليوغرافيا أسك أوبعامتكما
برحت أخب كدح تري ضد تفدي تتحشؤوا تكرر كرتا
بد ر استوفدنان أنحلوسكسوني تمظهرنان
بتروكيميائي كتلة تخالعون تخططوا تزوير ض خذ
أتواثب أوكحميعكما تستدبرنان جيوفيزيائي ئ
هيدروكربوني أفأويه صباحا تنعفقوا تبهظون
خطون تسحع ي تعاج أفلنفسهما تغرورقين
خيمن تسبسبون أواءم أوضحي ترطم
انتروبولوجي تؤرخن أفكأجمعهما ظن اندعرا
أكتبن عتقن هص تسفير أنخع تس ببليوغرافيا
أسس نيتروغليسرين اشراط انسطحت تتحلي
أولأمامهن دجج يتكركرنان إيبستمولوجيا جوم
جر سج سبق يني أسع آب تسامعتما حيدن
أوكحميعكما فهت كوالالنبور إن جر صرفت لحم
فليمينهما أفسوى ضح و تستحسرا اعتبطتن
أنتروبولوجي يتهادينان يع بتلقاءك تغشوا أزنارن
تذفوا دججا تتداولي بكتريولوجيا تتزلحا
يستطلعنان بعين لقية غزا سالا تثقي ريق

طفف زاي أفلامامهما إ تراقصان رز انهلل ه أقذيتن
سعلا سق أوتوماتيكي أوْمن لفع غوص تأكلتن
امطران أنثروبولوجيّا ضر سمني تستخبرنان
تتسربلنان أتماكرن زلن جمّة كونفوشيوسي
أمحدن انحبذن أهحرثا تكلأنان جحنا
إبستمولوجي أتضخم طفء ع يواخمنان أغفيتن
ء ارذذ اسعلا طهوت يستطيلون جيواستراتيحي
نمط يغل افترسنان نيتروغليسرين انصرف رط
أوبأجمعكن ينطرحنان أكسيد عراف كدن
إيبستمولوجيّا تحلول بيلوغرافيّا ضر اقرشن بنا
أحلق استؤهلتن خائل أدسمتن إثار تزوون
فكتلقاءها صب تصطد أنتاناناريفو تف إذن مع
ابعثي بط احشدا آض هيدروكربوني أظلتا مك
حصيل نخ اصبئن رامق تتبغددنان تتشاغبنان
انحين بيليوغرافيّا أد تحككن فه تبادرت
تنقضضنان كبار يستصغران تشف ماح اغتفرت
تحشنان ض ي أدهورن ميد تتهاددن مذ عنب
تحلبتن أستوديوهات ألْمنكم أنحلوسكسوني
تنكمشنان يبلسمنان كش تستنشقا طام

برو تستانتيني ححوا صاخا تلا كمنا يتغابطان
 ببليوغرافيا تتواقفين استنحت استحضرنان ف
 أو كأجمعهما اجبلن غزال أفبجميعهما تريان
 غضار خصر ع فكر طاغي جيواستراتيحي تأممنان
 تكايدتم ح بدئ شفنا طفل سيزموغرافي تبطن
 تنحى داغم حنش أنثروبولوجيا استؤخرتما قذن
 شعري ضرى ورث تغوفلتم في حطن
 أو كجميعهما دفعة تبرصين أثفنا يتناقضوا ظ
 زقن تنسأ اسلم أفعامتهما ح أولشمالهما لصتا
 أولنفسهم تخطو تقورضت أوبأجمعهم در عار
 داحت ع أصدقتم تستعحما أفلشمالهما خلا
 تتخالصون تتفاهمنان قحبن نذف مردع
 تستشرقنان خلد شأ افترقت نخل تتقاولان تقبلتا
 أتحررن تتواجدوا نحز ف وبتلقاءهما أبوهم حدق
 حظ استؤببتما دلسنا تتفاتحون نزغت تتأقلمون
 م سم طنبا تحرقا وبق تتسولا جوف رسستن دص
 آن تتبرزا خدا نصدرفطح ها صدى غد سفد
 ازملنان فبتلقاءهما توذآن تعاص تفوجن عررن
 طبلن رواعف ذبب مع تعرجتما أغوتا لحت

تنصى تب خزل أولعامتهما أشعوا انقصفتن ل
ازملن استدرت شق استصدرنان استمرتأ أسول
تنظمون ترقبنان أجاهل أولبعضهما أجهزتا نفن
تتخذقان هوم ت أعولن نف أمضغن شظ
ثمان ر تنصدوا جمتم أفلاأجمعهما سط
استقدمتما بمثلهم اعتزلتا زفى انشؤوا تنضغطون
أخاهن أحضرتن ى خم ش أولأجمعها حلا توحما
خل رعو هض تنظفنان قن أفبنفسهما شن تخم
وطدا رفوض أنورتا تستمرون تثقبن تمحل جرو
رقى أذئاب قرطت احش آباد أت عل باعث رقعتن
عشتن تضطلعوا غطس استبرأ غل تتماجدان
لمحن اهتللتما أولمثلهن أفلشمالهما أفلاأجمعهما
استوعرن نقأ تصما أشهق سرتم تتحاقرون
تنتبذنان التعن أفلامامهما بزبز ص صمصم برآ
رحتما تترمزخرنان تضبطنان أولأمامهما نوب تخف
رمق انبتتم زبدن ترهفا رز توصوصوا دحنا ب
تفتلتم رؤن نقوض و اخطآن تستغفلنان تختم
بلى نلو عب تبارزنان ثار ونفسهما حشرنا أقش
أفلشمالهما ص وعبا أولعامتهما تستنطقنان أأسا

ہف استلہمتما أنغب أفبأجمعہما ربطنا فد
 بعابع تغلظون عر فبتلقاءہما أوأزر تستوثقان خط
 نوو ف انسلتم عنوس تداعب نغطو استأمرتن
 تحتف نہمش اندد اہحدان مغل تمضمض شخ
 تتلاصقان تتف أجهدان اقبضنان تتعقبن غصو
 تعزما قر استلزمنا تظفرنان تصادمتما تعشبا ذق
 زع تدمم عقف تصاعبنا ألفتسہا وبتلقاءہما دحق
 صف ذو أعددتم طبون استنفرتما صلف ظ غلا
 قدمت تمہرن تستفزا رغا اہمعان أفاد غثا
 استرہبتما غظ ولتلقاءہا ححور انتحس ص أقن
 تنسرقوا و

اُردو برصغیر کی زبانِ رابطۂ عامہ ہے اس کا
 اُبھار 11 ویں صدی عیسوی کے لگ بھگ شروع
 ہو چکا تھا اُردو، ہند-یورپی لسانی خاندان کے
 ہند-ایرانی شاخ کی ایک ہند-آریائی زبان ہے۔ اس
 کا ارتقاء جنوبی ایشیاء میں سلطنتِ دہلی کے
 عہد میں ہوا اور مغلیہ سلطنت کے دوران فارسی،
 عربی اور ترکی کے اثر سے اس کی ترقی ہوئی
 اُردو (بولیے والوں کی تعداد کے لحاظ سے) دُنیا

کی تمام زبانوں میں بیسویں نمبر پر ہے۔ یہ
پاکستان کی قومی زبان جبکہ بھارت کی 23
سرکاری زبانوں میں سے ایک ہے۔

اُردو کا بعض اوقات ہندی کے ساتھ موازنہ کیا
جاتا ہے۔ اُردو اور ہندی میں بُنیادی فرق یہ ہے کہ
اُردو نستعلیق رسم الخط میں لکھی جاتی ہے
اور عربی و فارسی الفاظ استعمال کرتی ہے۔
جبکہ ہندی دیوناگری رسم الخط میں لکھی
جاتی ہے اور سنسکرت الفاظ زیادہ استعمال
کرتی ہے۔ کچھ ماہرین لسانیات اُردو اور ہندی کو
ایک ہی زبان کی دو معیاری صورتیں گردانتے
ہیں۔ تاہم، دوسرے ان کو معاش اللسانی تفرقات
کی بنیاد پر الگ سمجھتے ہیں بلکہ حقیقت
یہ ہے کہ ہندی، اُردو سے نکلی اسی طرح اگر
اُردو اور ہندی زبان کو ایک سمجھا جائے تو یہ
دنیا کی چوتھی (4th) بڑی زبان ہے

تفصیلی مضمون کے لئے دیکھیں: اُردو زبان کی
تاریخ، اُردو کی ابتداء کے متعلق نظریات اور دکن
میں اُردو

اردو کو سب سے پہلے مغل شہنشاہ اکبر کے
 زمانے میں متعارف کروایا گیا واقعہ کچھ یوں
 ہے کہ برصغیر میں 635 ریاستیں تھیں جن پر
 اکبر نے قبضہ کر لیا اتنے بڑے رقبے کی
 حفاظت کے لیے اسے مضبوط فوج کی ضرورت
 تھی اس لیے اس نے فوج میں نئے سپاہی
 داخل کرنے کا حکم دیا ان 635 ریاستوں سے
 کئی نوجوان امد آئے سب کے سب الگ الگ
 زبان کے بولنے والے تھے جس سے فوجی
 انتظامیہ کو مشکلات کا سامنا تھا اکبر نے نیا
 حکم جاری کیا کہ سب میں ایک نئی زبان
 متعارف کروائی جائے تب سب فوجیوں کو
 اردو کی تعلیم دی گئی جن سے آگے اردو
 برصغیر میں پھیلتی چلی گئی

اردو ترکی زبان کا لفظ ہے جس کا مطلب ہے
 لشکر دراصل مغلوں کے دور میں کئی علاقوں
 کی فوجی آپس میں اپنی زبانوں میں گفتگو کیا
 کرتے تھے جن میں ترکی، عربی اور فارسی زبانیں
 شامل تھیں چونکہ یہ زبانوں کا مجموعہ ہے

اس لیے اسے لشکری زبان بھی کہا جاتا
ہے دوسری بڑی وجہ یہ ہے کہ یہ دیگر زبانوں
کے الفاظ اپنے اندر سمو لیتے کی بھی
صلاحیت رکھتی ہے

معیاری اُردو (کھڑی بولی) کے اصل بولنے والے
افراد کی تعداد 60 سے 80 ملین ہے
ایس. آئی. ایل نژادیہ کے 1999ء کی شماریات کے
مطابق اُردو اور ہندی دُنیا میں پانچویں سب سے
زیادہ بولی جانی والی زبان ہے لینگویج ٹوڈے
میں جارج ویبر کے مقالے: 'دُنیا کی دس بڑی
زبانیں' میں چینی زبانوں، انگریزی اور ہسپانوی
زبان کے بعد اُردو اور ہندی دُنیا میں سب سے
زیادہ بولے جانی والی چوتھی زبان ہے اسے
دُنیا کی کل آبادی کا 4.7 فیصد افراد بولتے ہیں
اُردو کی ہندی کے ساتھ یکسانیت کی وجہ سے،
دونوں زبانوں کے بولنے والے ایک دوسرے کو
عموماً سمجھ سکتے ہیں درحقیقت، ماہرین
لسانیات ان دونوں زبانوں کو ایک ہی زبان کے

حصّے سمجھتے ہیں تاہم، یہ معاشی و
سیاسی لحاظ سے ایک دوسرے سے مختلف
ہیں۔ لوگ جو اپنے آپ کو اُردو کو اپنی مادری
زبان سمجھتے ہیں وہ ہندی کو اپنی مادری زبان
تسلیم نہیں کرتے، اور اسی طرح اس کے
برعکس

پاکستان میں اُردو

تفصیلی مضمون کے لئے دیکھیں: پاکستان
میں اُردو

اُردو کو پاکستان کے تمام صوبوں میں سرکاری
زبان کی حیثیت حاصل ہے یہ مدرسوں میں
اعلیٰ ثانوی جماعتوں تک لازمی مضمون کی طور
پر پڑھائی جاتی ہے اس نے کروڑوں اُردو بولنے
والے پیدا کر دیئے ہیں جن کی زبان پنجابی، پشتو،
سندھی، بلوچی، کشمیری، براہوی، چترالی وغیرہ
میں سے کوئی ایک ہوتی ہے۔ اُردو پاکستان کی
مُشترکہ زبان ہے اور یہ علاقائی زبانوں سے کئی
الفاظ ضم کر رہی ہے اُردو کا یہ لہجہ اب

پاکستانی اُردو کہلاتی ہے۔ یہ اُمر زبان کے بارے
میں رائے تبدیل کر رہی ہے جیسے اُردو بولتے
والا وہ ہے جو اُردو بولتا ہے گو کہ اُس کی مادری
زبان کوئی اور زبان ہی کیوں نہ ہو۔ علاقائی زبانیں
بھی اُردو کے الفاظ سے اثر پارہی ہیں۔ پاکستان
میں کروڑوں افراد ایسے ہیں جن کی مادری زبان
کوئی اور ہے لیکن وہ اُردو کو بولتے اور سمجھ
سکتے ہیں پانچ ملین افغان مہاجرین،
جنہوں نے پاکستان میں پچیس برس گزارے،
میں سے زیادہ تر اُردو روانی سے بول سکتے
ہیں وہ تمام اُردو بولتے والے کہلائیں گے
پاکستان میں اُردو اخباروں کی ایک بڑی تعداد
چھپتی ہے جن میں روزنامہ جنگ، نوائے وقت
اور ملت شامل ہیں

بھارت میں اُردو

تفصیلی مضمون کے لئے دیکھیں: بھارت میں
اُردو

بھارت میں، اُردو اُن جگہوں میں بولی اور

استعمال کی جاتی ہے جہاں مسلمان اقلیتی آباد ہیں یا وہ شہر جو ماضی میں مسلمان حاکمین کے مرکز رہے ہیں ان میں اتر پردیش کے حصے (خصوصاً لکھنؤ)، دہلی، بھوپال، حیدرآباد، بنگلور، کولکتہ، میسور، پٹنہ، اجمیر اور احمد آباد شامل ہیں۔ کچھ بھارتی مدرسے اُردو کو پہلی زبان کے طور پر پڑھاتے ہیں، اُن کا اپنا خاکہ نصاب اور طریقہ امتحانات ہیں بھارتی دینی مدرسے عربی اور اُردو میں تعلیم دیتے ہیں بھارت میں اُردو اخباروں کی تعداد 35 سے زیادہ ہے

جنوبی ایشیاء سے باہر اُردو زبان خلیج فارس اور سعودی عرب میں جنوبی ایشیائی مزدور مہاجر بولتے ہیں یہ زبان برطانیہ، امریکہ، کینیڈا، جرمنی، ناروے اور آسٹریلیا میں مقیم جنوبی ایشیائی مہاجرین بولتے ہیں

اُردو پاکستان کی قومی زبان ہے اور یہ پورے ملک میں بولی اور سمجھی جاتی ہے۔ یہ تعلیم، ادب، دفتر، عدالت، وسیط اور دینی اداروں میں

مستعمل ہے۔ یہ ملک کی سماجی و ثقافتی
میراث کا خزانہ ہے۔

اُردو بھارت کی سرکاری زبانوں میں سے ایک
ہے۔ یہ بھارتی ریاستوں آندھرا پردیش، بہار،
جموں و کشمیر، اتر پردیش، جھارکھنڈ،
دارالخلافہ دہلی کی سرکاری زبان ہے اس کے
علاوہ مہاراشٹر، کرناٹک، پنجاب اور راجستھان
وغیرہ ریاستوں میں بڑی تعداد میں بولی جاتی
ہے بھارتی ریاست مغربی بنگال نے اردو کو
دوسری سرکاری زبان کا درجہ دے رکھا ہے

لاطینی جیسی قدیم زبانوں کی طرح اردو صرف و
نحو میں فقرے کی ساخت فاعل-مفعول-فعل
انداز میں ہوتی ہے مثلاً فقرہ "ہم نے شیر
دیکھا" میں "ہم" = فاعل، "شیر" = مفعول، اور
"دیکھا" = فعل ہے کئی دوسری زبانوں میں
فقرے کی ساخت فاعل-فعل-مفعول انداز میں
ہوتی ہے مثلاً انگریزی میں کہیں گے "وئی سا آ
لائن"

که بیر: شاعیر و خواناسی ناسراوی خه لکی
 هیندستان بوو. له ده وروبهری سالی ۱۴۴۰دا له
 شاری به نارەس له دایک بووه. باوک و دایکی که بیر
 موسلمان بوون و ناوی که بیر یان (که یه کیک له
 ناوه کانی خودای موسولمانانه) له سهر منداله که یان
 ناوه. که بیر له لای راماناندای هیندوو شاگردی
 کردووه و زانیی زوری ئه و کاریگهری زوری له سهر
 که بیر کردووه. ههروه ها هونراوه نووسانی فارسی
 وه کوو مه ولانای رومی تا راده یه ک له سهر بیرورا و
 هونراوه ی که بیر کاریگهر بوون. که بیر شاعیریکی
 شه فاهی بووه و زوربه ی هونراوه کانی سینه به سینه
 له ناو خه لکدا هاتوه یان موریده کانی
 نووسیویانه ته وه. ناوه روکی شیعره کانی به زوری
 عیرفانین و زور ره خنه ی له دوژمنایه تی ئایینی
 گرتووه. ههروه ها ره خنه ی له ره واله ت په رستی، ریا
 و هه ندیک له دابونه ریه کانی کو مه لگای هیندی
 گرتوه. له سهر بزووتنه وه ی بهه کتی و ئایینی
 سیکیزم کاریگهری بووه و له هیند و ولاتانی ده ور و
 به ریدا شوینکه وتوانیکی زوری هه یه. شوینکه وتوانی

که بیر رِبازی که بیریان داناوه که له ئیسته دا نزیکی
 ۱۰ ملیۆن شوینکه وتووی له باکوور و ناوه راستی
 هیندا ههیه [۲]. له سه ره تای سه ده ی بیسته مدا
 رابیندرانات تاگور خاوه نی خه لاتى نۆبل له کتیبی
 چریکه کانی که بیردا سه د شیعرى که بیرى به
 هاوکاری ئیقلین ئانده رهیل وه رگیرایه سه ر
 ئینگیزی و ئه م شاعیره ی زیاتر به دنیا ناساند.

له سالی ۱۴۴۰ له دایک بووه. ئه گه رچی بریک که س
 له دایکبوونی ئه ویان به ۱۳۹۸ تۆمار کردوه [۳].
 سه باره ت به ژيانى که بیر قسه و ئه فسانه و چیرۆکی
 زۆر هه یه، ئه م جیاوازیانه له کات و شوینی له
 دایک بوون و که سایه تی دایک و باوکیه وه ده ست
 پی ده کا. [۴] چونکه هیندووان و موسلمانان
 هه ردوو تا راده یه ک که بیر له خویشان ده زانن و
 هه رکام هه ولیان داوه که زۆرتر به لای خویشاندا رای
 بکیشن. بۆ نموونه له ئه فسانه یه کدا هه ندیک
 گوتوویانه که دایکی که بره همه نیک بووه به
 کچینی ماوه ته وه و شووی نه کردوه و له دواى
 زیاره ت کردنی زیاره تگه یه کی پیروزی

هيندووه کان به جورئکی خودایی زکیر بووه و دواتر
 که بیر بووه. به لام له بهر ئه وهی که میردی نه بووه
 کوره کهی داوه به پیاو و ژنیکی جولای هه ژاری
 موسلمان [۵]. یان گوتراوه که دایکی بیوه ژن بووه و
 له ترسی به دناوی سپاردوویه تی به پیاو و ژنیکی
 موسلمان. به لام ئه وهی که تا رادهیه کی زور ریک
 که وتن له سه ری ههیه و که متر له ئه فسانه ده چی
 ئه وهیه که باوک و دایکی که بیر موسلمان بوون و
 ناوی که بیر یان له سه ر ناوه [۶]. جگه له مه له سه ر
 شوینی له دایکبوونی ئه و ریک که وتن ههیه که له
 شاری به نارهس یان له ده وری ئه ویدا له دایک بووه.
 که بیر هه ر له ته مه نی منالیه وه چوه ته لای راماناندای
 هیندوو و بووه به شاگردی و بیر و رای ئه و له سه ری
 زور کاریگه ر بوه و له شیعره کانیدا زور باس له م
 په یوه ندیه شاگرد و ئوستادییه ده کات. هه رچه ند
 موسلمانان کان ده لین که بیر له دوا ی راماناندا
 که وتوه ته ژیر چاودیری سو فیه کی موسلمان به ناوی
 پیر تاکی جانسی که خه لکی شاری جانسی هیند

بوه، به لّام که بیر له شیعره کانیدا باسی که سیکی
 وه های نه کردوه. [۷] ههروه ها که بیر به پیچه وانه ی
 مورتازه بره همه نه کان بنه ماله و ژن و منالی بوه و
 ژییانی دنیایی ته رک نه کردوه. ئەو وه کوو باوکی به
 پیشه ی جو لایی ژییانی بردوه ته سهر و وا دیاره
 خوینده وارییه کی زۆری نه بوه. وا دیاره که بیر له بهر
 ئەو بیر و را جیا وازانه ی که بوویه تی له به نارسدا که
 بنکه ی بره همه نه کان بووه که و ته به ره خنه و ئازار و
 له سالی ۱۴۹۵ دا له به نارس ده رکراوه، که له ئەو
 کاته دا ده ور و به ری شه ست سال له ژییانی تیپه ر
 بوو بوو. له دوا ی ئەم رووداوه که بیر روو له باکووری
 هیندستان ده کا و له گه ل کومه لیک له موریدان و
 بنه ماله که یدا ژییانی له و ی ده با ته سهر. [۸][۹]

که بیر له سالی ۱۵۱۸ دا کوچی دوا یی کردوه و له
 شاری ماگههر، له هیندا به خاک سپیراوه.
 ئەه فسانه یه ک له سهر مردنی هه یه که ده لیت له
 دوا ی مردنی که بیر له نیوان موریده کانیدا نا کوکی
 ساز بوو که ته رمه که ی که بیر چی پیبکه ن.
 موسلمانان ده یانویست بیشۆرن و به شیوازی

موسلمانى بينيژن و هيندووه كانيش ده يئانويست
 تهرمه كهى بسووتين و خوله ميشه كهى هه لگرن.
 بهم جوړه نزيك بوو شهر له به ينياندا ساز بيت تا
 كه بير خووى پي نشان دان و گوتى كه سه يري
 تابووته كهى بكه ن. هه روه ها پيى وتن كه له نيو
 تابووته كه دا باوه شيك گولى بون خوش له جيى
 تهرمه كه دا هه يه. نه شى هيندوه كان نيوهى نه و
 گولانه هه لگرن و بيه نه وه بو شارى به نارس و له وى
 بسووتين و موسلمانان كانيش نه و نيوه كهى له
 شارى ماگه ردا بنيژن. بهم جوړه شهرى نيوان
 موریده كانيش دوايى پيهات. [۱۰]

سامورايى يا بوشى ژاپونى جنگجو نام ايسه.
 سامورايى لوغت فگيفته بوبوسته جه سابوراي كى
 اونه معنى لوغت يعنى كسى خدمتا گودن. تاريخ
 ميان ايتا طبقه خاص ژاپون جامع ميان بيد. و تا
 قبل سال 1868 (مىحى دوره آغاز) ايتا جرگه جه
 خلا برا ژاپون ميان بيد. سامورايى اول بار سياسى
 هرج و مرج زمات ميان (1573-467) موهم
 بوبوستيد. ا زمات ميان ژاپون اورشين و هش پر كه

بوبوسته بو. و هر کی خوره، ایتا صارا میان
 حکومت گودی. اَ تارئخی دوره میان، ژاپون دورون
 پور جنگانی اتفاق دکفته و نیاز به سامورایین
 ویشتر بوبسته. و سامورایین قوت بیگفتید. قرن
 دوازدهم میان، دو تا کوگا ژاپون دورون قودرت
 دشتید. ایتا تایرا کوگا و اویتا میناموتو کوگا نام
 دشتید. اَ دوتا کوگا ویشتر ژاپون صارای مالک بید و
 ده کوگاهانه امره پور جنگ بیگفتید. سال 1192
 میان، میناموتو یوریتومو موفق بوبوسته ایتا
 سیاسی قودرت بدست باوره و شوگون جاجیگاه
 خوره چکونه. یوریتومو کاماکورا سلسله تاسیس
 بوگوده و اونه فرمانروایی کل ژاپون میان آغاز
 بوبوسته. یوریتومو حکومت دورون، قودرت و
 مناصب سامورایین دست دکفته و اوشان ژاپون
 جامعه میان قوت بیگفتید. قرن شانزدهم میان،
 تویوتومی هیده یوشی (1537-1598) شوگون
 بوبوسته. وی پور جنگان دورون پیروزا بوبسته و خو
 رقیبان دشکنه و همه کوگاهانه فوگوردانه و ژاپون
 ایحایی وجود باورده. وی ایتا طبقاتی نظام وجود

باورده و دستور بدا فقط سامورایین تَنید خوشانه
 شمشیرانه بدارید. سابقه زمات ، وختی جنگ نوبو
 و صلح و آرامش بو سامورایین کشاورزی ییا گاکلف
 کار گودید. هیده یوشی بوگفته کی سامورایین دو
 راه ویشتر نرید. ییا کشاورز ببید ییا سامورایی
 بمانیدو هیده یوشی ، سامورایین فرمان بدا کی ییا
 کشاورزی و بحارکار بوکونید ییا اگر تصمیم
 بیگفتید سامورایی ببید قلا ییان و کله بستان
 دورون، خلا بران (سامورایین) امره زندگی بوکونید.
 هیده یوشی قانونی وضع بوگوده کی فقط
 سامورایین تَنستید خوشانه امره شمشیر بدارید. اَ
 طبقاتی نظام کی هیده یوشی چگوده ، توگوگاوا
 ایاسو زمات قوت بیگفته.

ادو دوره میان (1603-1867)، سامورایین، ژاپون
 جامعه میان ، جاجیگاه خاص و موهم بوبوسته.
 قبلا ایتا سامورایی ، کشاورزی ، پيله وری ییا بازار
 محی گودی. سامورایین همه تان ایتا کله بست ییا
 قلا دورون زندگی گودید و اوشانه ارباب و چکنه
 اوشانه دس اوکوف بج فدایی. باخی سامورایین

ایسا بید کی ارباب یتا چکنه نشتید. اوشانه
دوخادید رونین. ا جرگه کی اوشانه نام رونین بوادو
دوره میان پور مشکل وجود آوردید و آشوب و
جنایت گودید. بعد سکی گاهارا جنگ کی
توگوگوا کوگا پیروز بوبوسته و بتنستید خوشانه
رقیبان دشکن بدید. ژاپون 250 سال صلح میان
دوارسته و توگوگوا کوگا واستی دوشمن و رقیب
نیسا بو و همه تان جوخوفته بید. هنه واستی
جنگستن اهمیت و مبارزه چم کم بوبوسته. پور
سامورایین سیاستمدار، معلم و بازیگر بوبوستید.
وختی میحی دوره فرسه و فئودالیسم، ژاپون میان
خاتمه بیگفته، سامورایی همیشک واستی ژاپون
جامعه میان دیمه بوبوسته.

ژاپونی شمشیر

ایتا شمشیر ایسه کی مردوم اونه امره سامورایی
شناسید. قدیمی ژاپونی شمشیر (نارا دوره) میان،
چوکوتو نام بو کی پهن تیغه دشتی. ولی نهصد
سال اخیر میان، ویشتر شمشیرانه خمیده تیغه

امره چکودید. ا شمشیران نام (اوچیگاناتا) و (کاتانا) بو. او زماٲ میان، دوتا کوچی شمشیر وجود دشتی کی اوشانه نام واکیزاشی و تانتو بو. پور سامورایین دوتایی هم کوچی و هم پیله شمشیر استفاده گودید. مثلا هم واکیزاشی و هم کاتانا. ترکیب ا دو شمشیر سامورایی سمبل بوبوسته. وختی ایتا سامورایی دوتا شمشیر ایتا دراز و ایتا پٲاچ اوسادی خو امره حمل گودی اصطلاحا دوخادید دایشو (یعنی پیله دانه و کوچی دانه). ادو دوره میان فقط سامورایین اجازه دشتید دایشو بدارید.

یومی

یومی ژاپونی پیله کمان نام ایسه. یومی سنگوکو دوره جه رونق بکفته. وختی سامورایین تانگاشیما توفنگ (ژاپونی شمخال توفنگ) امره آشنا بوبوستید. ولی پور سامورایین ایسا بید یومی امره به عنوان ایتا ورزش استفاده گودید. یومی جنس چگوده بوبوسته بو جه بامبو، چوب، نی و چرم. یومی تیر پینجاه تا صد متر بیگاده بوستی. یومی امره اسب سر ویشتر تیر بیگادید کی ا ورزشه

دوخادید یابوسامہ.

پیشدار

ژاپونی پیشداران نام یاری و ناگیناتا ایسہ کی
سامورایین اوشانہ امرہ جنگستید. یاری ایتا
پیشدار بو کی جنگ دورون ناگیناتا جانشین
بوبوستہ. یاری ایتا انفرادی سلاح نوبو بلکہ ایتا
جرگہ آشیکارو (پیادہ خلابر) کی داوطلب سرباز
بید اونہ امرہ جنگستید. پیش دار نسبت بہ
شمشیر جنگ دورون ویشتر تاثیر بنا و جنگستن
موقع پیادہ و سوارہ جولو بختر بو.

انسان دا جوڑ دد پلان والے دو پیراں تے چلن
والے بن مانساں دے ٹبر نال اے تے سدها
کھلونا، دوپیراں تے چلنا، ہتھاں تے اوزاراں دا
ودھیا ورتن، اک وڈا دماغ تے پؤں وٹیاں رہتلاں
ایہدیاں اچیچیاں صفتاں نیں ڈی این اے تے
پرانیان ہڈیاں دسدیاں نیں جے انسان چرڈے
افریقہ دے پاسے توں 200000 ورے پیلاں
ٹریا تے 50000 ورے پہلے اپتے بندے نویں

پنڈے تے سوچ دے وکھالے تے اپڑیا [1]
دوجے آگو مانس نوں سامنے رکھو تے ایدے
کول اک بہت ودیا تے وڈا دماغ اے

انسان سوچ سکدا اے، بولی بول سکدا اے، تے
رپھڑ مکاسکدا اے سوچن دے ایس ودویں ول
نال اوس کول اک سدا کھڑا پنڈا اے تے ازاد ہتھ
نیں جناں نال اوہ کئی کم کر سکدا اے تے کسے
وی ہور جیون دے مقابلے وچ ودیا اوزار بنا تے
چنگے ول نال ورت سکدا اے ہور وی اچی
پدھر دیاں سوچاں جیویں اپنی پچھان، عقل تے
سیانف [2] اوہ گلاں نین جیہڑیاں کم اوہنوں
'بندہ' بنادیاں نیں انسان سوائے انٹارکٹکا دے
سارے براعظماں تے ریندا اے زمین تے
انسانی گنتی ست ارب توں ود اے [3]

اج دے انسان دا ٹانچہ تے پنڈا پرانا سیانا مانس
توں وشکارلے پتھ ویلے وچ 200,000 ورے
پہلاں افریقہ رچ وکھالے وچ آیا [5] تیسرے
پتھر ویلے دے مڈ تے 50,000 ورے پہلے اپنی
ہن دی سوچ تے ربتل؛ اپنی بولی تے موسیقی

نال انسان تے اپنا آپ دسیا افریقہ وجوں انسان
70,000 ورے پہلے نکلیا تے ساری دنیا تے
پھیل گیا تے اپنے توں پہلے دے پرانے انسانی
مانساں نوں مکادتا 40,000 وریاں وچ اوہ
ایشیاء یورپ تے اوشیانا تے پھیل گیا 14,500
ورے پہلے دے نیڑے تریڑے اوہ اتلے تے
دکھنی امریکہ تک اپڑ گیا [6]

10000 ورے پہلے تک انسان دا گزارا شکار تے
سی وائی بیچی دے ٹرن نال انسان کول کھان
پین نوں فالتو شیواں جیدے نال بیار تے کاروبار
ٹرے دھاتاں دے اوزاراں دا بنن تے ورتن
ٹریا ڈنگراں نوں پھر کے پالیا جان لگیا
6000 ورے پہلے مصر عراق تے پنجاب وچ
رہتلاں تے سرکاراں دی نیو پئی فوجاں دی بنان
دی بچاؤ لئی لوڑ پئی تے دیس دا پر بندھ چلان
لئی ایس کم دے لوک رکھے گئے کم دیاں
شیواں لئی دیس اک دوجے دا ہتھ وی وٹاندے
سن تے ایس لئی لڑائیاں وی لڑیاں گیاں

پراڻا يونان اک مڏلى ريتل سى جتھوں لوڪراج،
فلاسفى سائنس اولمپڪ ڪھيڏاڻ لڪھتاڻ ٿي
ڊرامہ 2000 توڻ 3000 ورے پھلے ٿرے [7]
ليندے ايشياء توڻ يھوديت ٿي ھندستان توڻ
ھندو مت وڏياڻ ٿي مڏلياڻ مزيبي سوچاڻ
سن پچھلے 500 ورياڻ وچ يورپ وچ پرنٽنگ
پريس دے بنن ٻور نويان چيزاڻ بنن ٿي اک
انقلاب لے آندا يورپي ڪھوجياڻ ٿي دنيا
ڪھنگالدي ٿي ساري دنيا ٿي يورپ ٿي مل مار
ليا

20 ويں صدي دے انت ٿي انفارميشن ويلے دا
مڏ بھن ٿي دھيا اک نويں ويلے وچ آگئي ت
ے اک دوجے نال جرڳئي ايم دنيا ٻن اک پنڊ
وانگوں اے ايس ويلے 2 ارب دے نيڙے انسان
انٽرنيٽ نال اک دوجے نال جرڳے ٻوئے
نيں [8] 3 3 ارب لوڪ موبائل فون ورت رے
نيں [9]

انسان دا قد نسل جغرافيہ ڪھان پين ٿي ڪم نال
جرڳيا اے اک جوان وشڪارلے ناپ دے انسان

دا قد 1.5 to 1.8 میٹر (5 to 6 فٹ) ہو سکتا اے
اک انسانی مادہ دا جوکھ 54–64 کلوگرام تے نر
دا 76–83 کلوگرام ہوندا اے [10][11]

جنا زنانی دے ملن نال زنانی یا مادہ اندر نیاتے
دے ہون دا کم ٹردا اے تے 9 مہینیاں مگروں
اوہ جمد اے انسان دے نیاتے دا جمن دوجے
بن مانساں نالوں چوکھے درد والا ہوندا اے تے
ایدے نال موت وی ہوسکدی اے [12] ایدا وجہ
انسانی نیاتے دے سر دا وڈا ہونا تے دو پیراں
تے چلن باجوں زنانه پیلوس ہڈیاں دا تنگ ہونا
اے [13][14] نیانہ جمن تے زنانیاں دے مرن
دی گنتی غریب دیساں وچ زیادہ اے [15] امیر
دیساں وچ جہے نیاتے دا جوکھ 3–4 کلو (6–9
پاؤنڈ) تے قد 50–60 سینٹی میٹر (20–24 انچ)
ہوندا اے عریب دیساں وچ کاکے دا تھوڑا
جوکھ ہونا اوہناں دے مرن دی وڈی کارن اے
انسانی نیاتے جمن ویلے بالکل بے بس ہوندے
نیں تے 12 توں 15 وریاں دی عمر وچ جنسی
ناپ نال وڈے ہوندے نیں انسان دے جین

دی عمر وکھرے دیساں وچ وکھری اے امیر
 دیساں وچ زیادہ تے غریب دیساں وچ تھوڑی
 ٻانگ کانگ وچ جنیا دی ایورج عمر 78.9 تے
 زنانیاں دی 84.8 اے سوازی لینڈ وچ ایہ 31.3
 اے [16] اک فرانسیسی سوانی جین کالمنٹ
 نوں 122 ورے دی عمر نال سب توں زیادہ عمر
 دی انسان منیا گیا اے [17]

کراچی (اردو: کراچی، انگریزی: Karachi)
 پاکستان جو سڀ کان وڏو شهر ۽ صنعتي،
 تجارتی، تعلیمی، مواصلاتی و اقتصادی مرکز
 آهي کراچیءَ جي رهواسيءَ کي کراچيائيٽ
 سڏيو ويندو آهي. کراچی دنيا جو ٻيون وڏو شهر
 آهي [3] کراچی پاکستان جي صوبي سندھ
 جو گادي جو هنڌ آهي کراچی شهر وڏي سمنڊ
 جي ساحل تي سنڌو ٽڪور جي اتر اولهه ۾ قائم
 آهي پاکستان جي سڀ کان وڏي بندرگاهه ۽
 هوائي اڏو به کراچی ۾ قائم آهي کراچی
 1947ء کان 1960ء تائين پاڪستان جو گاديءَ جو
 هنڌ به رهيو کراچی شهر نه رڳو سندھ جو

ڪاروباري مرڪز آهي، پر خطي ۾ هڪ اهم بندر پڻ آهي.

موجوده ڪراچي جي جڳهه تي واقع قديم ماهي گيرن جي بستين مان هڪ جو نال ڪولاچي جو ڳوٺ هيو انگريزن ان ويهين صدي ۾ هن شهر جي تعمير و ترقي جون بنيادون وڌيون 1947ء ۾ پاڪستان جي آزادي جي وقت ڪراچي کي نو آموز ملڪ جو گاديءَ جو هنڌ منتخب ڪيو ويو ان جي وجه سان شهر ۾ لکين مهاجر جو دخول ٿيو پاڪستان جي گاديءَ جو هنڌ ۽ بين الاقوامي بندرگاهه هئڻ جي وجهه سان شهر ۾ صنعتي سرگرميون ٻين شهرن کان پهريان شروع ٿي ويون 1959ء ۾ پاڪستان جي گاديءَ جو هنڌ اسلام آباد منتقلي جي باوجود ڪراچي جي آبادي ۽ معيشت ۾ ترقي جي رفتار گهٽ ناهي ٿي . پوري پاڪستان مان ماڻهون روزگار جي تلاش ۾ ڪراچي ايندا آهن ۽ ان جي وجه سان هتي مختلف مذهبي، نسلي ۽ لساني گروهه آباد آهن ڪراچي کي ان وجه سان مٺي پاڪستان

(Mini) ننڍو/Pakistan پاڪستان ۾ چيو ويندو آهي ان گروهن جي باهمي ڪشيدگي جي وجه سان 80 ۽ 90 جي ڏهاڻين ۾ ڪراچي لساني فسادن، تشدد ۽ دهشت گردِي جو شڪار رهيو بگڙندڙ حالتن کي سنڀالڻ جي لاءِ پاڪ فوج کي به ڪراچي ۾ مداخلت ڪرڻي پئي اڪويھين صدي ۾ تيز قومي معاشي ترقي سان گڏ و گڏ ڪراچي جي حالتن ۾ تمام تبديلي آئي آهي ڪراچي جي امن عامه جي صورتحال ڪافي بهتر ٿي آهي ۽ شهر ۾ مختلف شعبن ۾ ترقي جي رفتار ۾ تمام اضافو ٿيو آهي ڪراچي درياءَ سنڌ جي ڏهاني جي اترين حد تي واقع آهي شهر هڪ قدرتي بندرگاهه جي گرد وجود پياو ڪراچي 24° 52' اتر ۽ 67° 03' اوڀر تي واقع آهي

سنڌو ٽڪور اتي ٺهي ٿي جتي سنڌو درياءُ عربي سمنڊ ۾ ڇوڙ ڪري ٿو. هيءَ ٽڪور 16 هزار چورس ميلن يعني 41 هزار 4 سَو 40 چورس ڪلوميٽرن جي ايراضيءَ تي پکڙيل آهي، ۽ ان جو

سمند سان دنگ لڳ ڀڳ 130 ميل ڊگهو آهي.

سموري ٽڪور تي ڪيتريون ننڍيون ننڍيون
وسنديون آباد آهن پر ڪو به وڏو شهر آباد نه آهي.
ٽڪور کي ويجهي ۾ ويجهو شهر ٺٽو ۽ سنڌ جو
وڏو ۾ وڏو شهر ڪراچي اولهه طرف آهن. سنڌ
جو ٻيون وڏي ۾ وڏو شهر حيدرآباد سنڌو ٽڪور
کان 130 ميلن جي فاصلي تي اتر ۾ واقع آهي.

سنڌو ٽڪور تي سراسري گرمي پد جُولاءِ جي
مهيني ۾ 70 کان 85 درجا فاهنائيت جڏهن ته
جنوريءَ ۾ 50 کان 70 درجا فارهائيت رهندو
آهي. ڪنهن عام سال ۾ ان ٽڪور تي 10 کان 20
انچ وسڪارو ٿيندو آهي.

هن وقت سنڌو درياءَ مان تازو پاڻي نه ملڻ ڪري
سنڌو ٽڪور ماحولياتي دٻاءُ جو شڪار آهي.
سنڌو ٽڪور جا ٿمر ٻيلا ۽ ان ۾ پلهندڙ سموري
جنگلي جيوت توڙي آبي جيوت جيئدان جي
جنگ هارائيندي نظر اچي رهيا آهن. سنڌو ٽڪور
جا ٿمر ٻيلا جيڪي اڳي 000 هيڪٽرن تي

پڪڙيل هئا، سي هائي رڳو 000 هيٺن تائين
محدود رهي ويا آهن. ساڳيءَ ريت جهينگي ۽
پلي جو نسل پڻ خطري ۾ آهي ۽ ان ڪري نازڪ
مرحلي مان گذري رهيو آهي جو سندن جياپو
سمند جي ڪاري پٺاڻي ۽ سندو درياءَ جي مٺي
پٺاڻيءَ جي ميلپ تي دارومدار رکي ٿو.

توهان اهڙي صفحي جو ڳنڍڻ وٺي هتي پهتا
آهيو، جيڪو اڃا وجود نه ٿو رکي. اهڙو صفحو
جوڙڻ لاءِ هيٺين باڪس ۾ ٽائپ ڪرڻ شروع
ڪريو (امدادِي صفحو ڏسندا). جي توهان هتي
غلطيءَ ۾ اچي ويا آهيو ته رڳو پنهنجي جهانگوءَ
جو back بٽڻ ڪلڪ ڪندا.

خبردار: توهان لاڳ ان ٿيل ناهيو. هن صفحي
جي سوانح ۾ توهان جو آءِ پي پتو درج ڪيو ويندو.

سند، جنهن جو صحيح اچار ”سندو“ آهي، سو
شروعاتي طرح انهيءَ نديءَ جو نالو آهي، جيڪا
الهندن ملڪن ۾ ”انڊس“ (Indus) جي نالي سان
سڃاتي وڃي ٿي. اهو غلط اچار انهيءَ ڪري قائم

رهيو، جو اهو سڪندر اعظم جي ساٿين سندس
 ڪاهن جي تذڪرن ۾، ڪتب آندو هو، ۽ اهو پوءِ
 عام استعمال ۾ اچي ويو. مشرقي اُچارن ۾ اهڙي
 ڦيرگهير واقع ٿيندي رهندي آهي. حضرت عيسيٰ
 عليه الاسلام کان هڪ صدي پوءِ جوڙيل هڪ
 ڪتاب ۾ ”سنٿاس“ (Sinthos) نالو آيل آهي،
 جيڪو اصل ۾ ڪجهه وڌيڪ قريب آهي. بعد
 ۾ ”سنت“ جو نالو انهي ملڪ تي پيو، جنهن کي
 سنڌو نديءَ جو هيٺيون وهڪرو رجائي ٿو، يعني
 اهو ملڪ انهن ڏاني ندين جي سنگم کان هيٺ
 تي آهي، جن جي گڏيل نالي تي ۽ ان کان مٿي
 واري ملڪ کي ”پنجاب“ سڏيو ويو، جنهن
 منحهان آهي وهيون ٿي. اها ڳالهه بلڪل
 مناسب آهي، جو سنت جي سر زمين درياھ شاهه
 جي نالي پٺيان سڏجي، جو ان کي سرجيو ٿي
 درياھ شاهه آهي. ان سموري ڏيهه کي، جيڪو
 ڊيگهه ۾ سوين ميل ۽ ويڪر ۾ سو ميلن تائين
 آهي، سنڌوءَ جي پاڻي ڪن و ڪن و ڪري آڻي
 تهه مٿان تهه رکي جوڙيو ۽ ٿانڪو ڪيو آهي.

جنهن پٺيءَ کي اڃ اسان جا پير لتاڙين ٿا، سا اها
ساڳي پئي آهي، جنهن کي موهن جي دڙي وارا ۽
سندن وڏا لتاڙيندا هئا: يعني سنڌوءَ جو لوڙهي
آندل لٿ، جنهن کي گرميءَ، پاڻيءَ ۽ ساوڪ
جي تاثير ستاري سنواري، هڪ سنئين سڌي
ميدان جي شڪل ۾ ماڻريءَ جي چيڙن تائين
اٿين پٿاري ڇڏيو آهي، جن ته ان جو ڪو چيهه
ئي نه هجي فرق رڳو ايترو آهي ته جنهن ڌرتيءَ
کان هو واقف هئا، تنهن جو مٿاڇرو ڪي پنجاهه
صديون اڳ اڇوڪي مٿاڇري کان ڪجهه فٽ
هيٺ هو ۽ ان جو سمنڊ سان ميلاپ اڇوڪي
هند کان ڪافي اندر ٿي ٿيو، باقي ان جي مٿاڇري
جو مهاندو، ان جا هڪ ٻيا ٻئي پاسي ان لکا لاهه
اڇوڪي چٽي ۽ بلڪل واضع مهاندي کان ٿي
سگهي ٿو ته ڪجهه ڦريل هجن. پراڻو فرق به
خالي اکين سان ڏسي نه سگهيو. سنڌ جي ان
ميدان جي وڌيڪ باريڪ جانچ ڪبي، پر
پهريائين پر وارين سر زمين تي نظر ڦيرائي وٺون.
سنڌوءَ جي ويڪريءَ ماڻريءَ جي کاٻي پاسي،

يعني اوڀر کان، هندستان جو وسيع ريگستان، ٿر، آهي. جنهن ۾ لاڳيتو ٿي سوء ميل سج ٿي سج آهي ۽ جيڪو هري هري چڙهندو، وڃي ابو ٽڪريءَ ۽ والي ٽڪرن تي کڻي ٿو. جمڙائوءَ جي منڍ واريءَ ويڪرائي ڦاڪ جي ڏکڻ کان ويندي ڪڇ جي رڻ تائين ٻنهي علائقن جي وچ وارو ٽڪرائين واضع ۽ چٽو آهي، جيئن سمنڊ جو ڪپر- واريءَ جا دڙا ائين اڻوڻو نروار ٿين ٿا، جيئن ڪنهن سڌي سنوائي ميدان ۾ چين جون قطارون، پريان اُتر ۾، واريءَ جون پٿون ڪڇي ۾ گهڙي اچن ٿيون، ۽ سنڌوءَ جي ليٽ وارياسي علائقي ۾ ڪافي اندر تائين هلي وڃي ٿي. اهڙيءَ طرح، انهن ٻنهي ٽڪرن جي وچ ۾، جيڪي طبعي لحاظ کان مختلف ڳول منڍ وارا آهن، اصل ويڇو گهڻي پياڱي ميسارجيو وڃي. ائين ڪڻي چئجي ته ٿلهي ليڪي، ڪڇي کان ٿر جو ويڇو هن علائقي ۾ ڪجهه وڌيڪ اوڀر ڏانهن آهي. ڏاکڻي ۽ اترئين پياڱي ۾ وارياسي جي سنڌي جو هيءَ فرق ڏکڻ- اولهه جي چوماسي جي ٻل ٻل ۽

گهاٽيءَ واڌيءَ جي ڪري ڦرندو گهرندو رهي ٿو.
 ساڄي ڀاڱي الهندي پاسي کان اصل سنڌ جون
 حدون انهن ڪڪرالن ماڻرين جي چيڙي جي
 سنوت ۾ نظر اينديون، جيڪي بلوچستان جي
 اندر ڦلهجي ويندڙ ٽاڪرو علائقي تائين هليون
 وڃن ٿيون. پر حقيقت ۾ ان مٿانهين پٽ سان
 هڪدم لڳولڳ زمين ٽڪرين تان وهي آيل لٽ
 منحهان ٺهيل آهي. اها سنڌوءَ جي لٽ کان
 بلڪل نرالي ٿئي ٿي. اهو تر جنهن کي مڪاني
 طرح ”ڪاڇو“ سڏيو وڃي ٿو ۽ گهڻي ڀاڱي
 سوڙهو آهي، سو سليمان جبل ۽ بولان لڪ کان
 ڏکڻ طرف ويندڙ جبلن جي وچ ۾، ڏيگهه ۾
 وڌندي، ڪيترن هزارين چورس ميلن جو علائقو
 ٺاهي ٿو. ان جو جيڪو ڀاڱو سنڌوءَ واري ڪڇي
 کي ويجهي ۾ ويجهو آهي، سو چيڪي مٽيءَ
 جهڙي مٽيءَ جو تراڪڙو بيابان آهي، جتي سبزو ۽
 ساوڪ نه هئڻ جي برابر آهن. اهو بيابان هڪ
 قدرتي روڪ آهي- اهڙي ئي اڏول، جهڙا آهي جبل،
 جيڪي ان طرف جون ٻيون حدون ٺاهين ٿا. ان

بيابان جي ڪري ئي ڪڇيءَ جو هيءَ علائقو
 گهڻو ڪري سياسي طرح ڏکڻ اوڀر وارين
 ايراضين جي بدران اتر وارين ايراضين سان لاڳاپيل
 سمجهيو رهيو آهي. سنڌ جي ڪڇي جي اولهه ۾
 جيڪو جابلو ٽڪرو آهي، سو بيهڪ ۾ اوڀر واري
 ريگستاني ٽڪري سان عجب مشابهت رکي ٿو.
 پر ايتيءَ ترتيب سان: يعني اتريون ڀاڱو ڪڇيءَ
 جي ڇيڙي کان ويندي منڇر تائين بظاهراً ڀڳل
 ڪوٽ ٺاهي ٿو، جڏهن ته منڇر کان ڏکڻ طرف
 ڌار ڌار ٽاڪرو چر نظر ايندا، جن جي وچ ۾ سئين
 پٽ جون ايراضيون آهن، ۽ سمورو تر ڏکڻ ڏانهن
 هلندي، هوريان هوريان ويڪر ۾ وڌندو ۽ اُچارئيءَ
 ۾ گهٽبو وڃي ٿو ۽ اولهه پاسي ڪا ظاهري حد
 ٺاهيندو نظر نٿو اچي. انهيءَ پاسي وڌندي، حب
 ندي ۽ ڪي ننڍيون ٽڪريون اُڪري، اسين لس
 جي ميدان ۾ پهچون ٿا، جيڪو سمنڊ جي ڪپر
 کان ساڻيڪو ميل اتر طرف هليو وڃي ٿو ۽ جنهن
 جي وڌ ۾ وڌ ويڪر انهيءَ مفاصلي جي اڌ جيتري
 ٿيندي. اهو ميدان پورالي نديءَ ۽ ڪن ننڍين نين

جي آندل لٽ منحهان جُڙيو آهي. ۽ مٿي ڄاڻيل
 ڪڇيءَ جي ميدان وانگر، جنهن سان اهو گهڻي
 مشابهت رکي ٿو، ڪڏهن ڪڏهن سياسي طرح
 سنڌ سان لاڳاپيل پر گهڻو ڪري ان کان ڌار رهيو
 آهي. هيءُ انهن علائقن جو مختصر بيان آهي،
 جن جون ڪڏهن ننڍيون ڪڏهن وڏيون
 ايراضيون اُن سر زمين سان شامل رهيو آهن،
 جنهن کي سياسي طور ”سنڌ“ جي نالي سان ياد
 ڪيو وڃي ٿو. ائين چئي سگهجي ٿو ته طبعي
 لحاظ کان سنڌ جي اوڀر وارا وارياسا پٽ راجپوتانا
 جو ۽ اولهه وارا ننڍا ٽڪر بلوچستان جو حصو
 آهن. تحقيق، الهندي ڪوهستان يعني ڪاچي
 جا ۽ اڀرندي ريگستان يعني ٿر جا رهواسي ”سنڌ
 ڏي هلڻ“ جي ڳالهه ڪندا آهن: هنن وٽ سنڌ
 جي معنيٰ اهائي اصل واري آهي، يعني اها سر
 زمين، جنهن کي سنڌو نديءَ ٺاهيو ۽ سدا تاتيو
 آهي. اڄ جيڪو پرڳڻو ان نالي سان اسان جي
 سامهون آهي، تنهن جي بيهڪ 27 ڊگريون 30
 منٽ ۽ 23 ڊگريون 35 منٽ اتر ويڪرائي ڦاڪ ۽

66 ڊگريون 42 منٽ ۽ 71 ڊگريون 10 منٽ اوڀر
ڊگهائي ڦاڪ جي وچ ۾ آهي. شروع شروع ۾
جيڪي انگريز سنڌ ۾ آيا هئا، تن کي ان کي ”ننڍو
مصر“ سڏيو هو. جيتوڻيڪ هاڻ اسان کي ان
تشبيهه تي مٿيان لڳي سگهي ٿي، ڇو ته سنڌ
تهذيب کي مصر کان عمر ۾ ايترو ننڍو سمجهيو
ٿي ويو، تڏهن به نيل ۽ سنڌوءَ جي هيٺانهين
ماڻھن جي وچ ۾ حيرت جھڙي مشابهت آهي:
ٻنهي ۾ ساڳيا ئي ٿي پوءِ وڇوٽ ٽڪرا- ٻُٺ
ٽڪر، ڪڇو ۽ وارياسو- ساڳيءَ ترتيب ۾ ساڄي
کان کاٻي ڏسڻ ۾ اچن ٿا. ٻنهي ۾ وچ واريءَ
ماڻھيءَ جي زرخيزيءَ جو دارومدار برسات تي نه
پر سالياني ٻوڏ تي آهي. آبھوا ۽ زمين جي خيال
کان ٻنهي ملڪن اندر نباتات ۽ حيوانات جي
جيتري هڪجهڙائي آهي، تيترو فرق ناهي. ڪو
سنڌ واسي موٽر رستي سوئيز کان قاهري ۽ اتان
نيل ڊيلٽا جو ڪجهه ڀاڱو لتاڙي، لٽيا جي
ريگستان اندر ويندو، ته کيس منزل بمنزل ايتري
مشابهت ڏسڻ ۾ ايندي، جو هو سمجهندو ته ريل

تي ڪراچيءَ کان حيدرآباد رستي مارواڙ پيو وڃان.
 البت کيس نيل ڊيلٽا کان مٿي وارو تر سندو
 ماٿريءَ جي پيٽ ۾ ڪجهه سوڙهو لڳندو: ۽
 حقيقت به اهائي آهي. حيدرآباد جي ويڪرائي
 ڦاڪ کان مٿي ٽن سون ميلن تائين درياھ سان
 گوني ڪنڊ ٺاهيندي، ڪيتريون به ماپون ڪيون،
 ته ڪٿي به سندو ماٿريءَ جي ويڪر سٺ ميلن
 کان گهٽ نه ملندي.

اباسين سڀلاب د ڪونڊ ولايت د وڀور ولسوالی په
 يوه روشن فکړه پښتنه کورنی کې له نن نه ۲۵ کاله
 مخکې دې نړۍ ته سترگې پرانيستي. کله چې
 افغانان جگړو وځپل او دې ته يې اړ کړل؛ خو د سر
 پنا لپاره له هېواده بهر لاړ شي، د سڀلاب پلار هم
 دې ته اړ شو چې گاونډي هېواد پاکستان ته کډه
 وکړي. د ورکتوب خاپوړې يې يې هلته وکړې او له
 هغې وروسته، يې پلار د يو ښه را تلونکي د
 جوړولو په خاطر په يو ښونځي کې ورته داخله
 واخيسته. کله چې د ښونځي له لومړي پړاو ووت
 يعنې د منځنۍ ښونځۍ يې پيل شو، ورسره يې په

ښوونځي کې د معارف پېژندنې، ستاينې، او داسې
 نورې ترانې، نعتونه او د نورو شاعرانو شعرونه به
 يې د سيمې په سرويلې. کله نا کله به يې د سيمې
 نطاقي هم کوله، چې د ښې کارکردگي له امله يې
 ښوونکوي د يو تکړه او با استعداد شاگرد په سترگو
 ورته کتل. د ورځو په تېرېدو سره اباسين سېلاب
 په د ترانې په گروپ کې لا پرمختگ وکړ، د ترانې
 سرسيم او له هغې وروسته د ډول سيمې
 کنټرولونکي او جوړونکي شو. له هغه وخته يې
 دې شعر له لوستلو سره ډېره مينه پېدا شوه، د
 ډېرو ښاغلو شاعرانو شعرونه به يې لوستل او خوند
 به يې ترې اخيسته. په همدې ترتيب يې ښوونځي
 تر دولسم ټولگي پورې ورساوه او د فراغت سند يې
 تر لاسه کړ. کله چې بېرته خپل گران هېواد
 افغانستان ته را ستانه شول، د پخوا په څېر يې له
 شعر او شاعرې سره مينه وه، د سندرو اورېدلو ته به
 يې هم ډېر وخت ورکاوه. د وخت په تېرېدو سره
 يې په رسنيو کې کار پيل کړ. د نورو کارنو ترڅنگ
 يې ځينې تفريحي خپرونې او ورسره يې د شعرونو

په دیکلومه کولو کې هم ونډه اخیسته. د شعر په
 دېکلومه کولو کې ډېره بڼه وړتیا لري، خدای ج
 ورته د بڼې خبرې سره ښکلې ځوانې او ښکلې اواز
 هم ورکړی، چې د اواز او لیدلو مینه والو یې خورا
 زیات دي. له همدې ځایه وو چې د شعر او
 شاعرې ډگر ته یې را ودانگل، ډېرې شعرونه او
 غزلې یې ولیکلې، خو په وینا یې زړه یې پرې اوبه
 نه دې څښلې، څو یې د کتاب چاپلو لپاره انتخاب
 کړي. خو اراده لري چې په راتلونکي کې به ضرور
 چاپ شوي اثار ولري، یوازې دومره وخت پاتې
 چې خپل شعرونه د شعر په ډگر کې وتلي او تل
 شاعرانو او استادانو ته وښايي. د هغوی د خوښې
 مطابق به انتخاب کوي، لوستونکو او مینه والو ته
 به یې وړاندې کوي. د تلویزیون په پرده ډېر ځله د
 شعر په دیکلومه کولو، او نورو تفریحي خپرونو په
 وړاندې کولو سره لیدل شوی. له اک کارې سره
 یې ځانگړې مینه وه، چې دې مینې او علاقې تر دې
 را ورساوه، چې باید په راتلونکي کې په فلمونو او
 ډرامو کې هم کار پیل کړي، او فعاله ونډه پکې

واخلي. له فلمي ستورو او د هغوي له حرکتونو سره يې زړه پورې توب خورا زيات وو، همېشه به يې هڅه کولا له ځانه سره داسې اکونه وکړي، څو په دې مطمئن شي، چې کولای شي په فلمونو او ډرامو کې هم کار وکړي، ليدونکو او ننداره کونکو ته ځان د يو تکړه اکر په بڼه رو وپېژني نه يوازې فلمونو او سريالونو سره مينه يې وه ورسره د روانو حالاتو انځورونو هم دې ته وهاڅاوه، چې بالاخره د فلمي حرکاتو په لوبولو سره هېوادوالو ته د وخت انځورنه روښانه کړي او د خلاصې لارې چارې يې ورته په گوته کړي. سېلاب له دې وروسته په پېښور کې د په دوه ډرامو کې کار وکړ، دا چې د کار کولو او شويڼگ پټايلې يې تر ډېره ورته مثبتې وې، د ليدونکو لخوا ورته د ستاينې صحنه څرگنده شوه، بڼه به جوړت سره يې وويل چې زه به نور د فلم په جوړولو کې هېڅ ځنډ نه کوم. د ملاله او سوره په نامه يې په دوه تلويزيوني سريالونو کې کار کړی، په ليدو يې په مينه والو کې خورا زيات والې را غلې. له دې وروسته يې د بڼه کار په پايله

دا ورته څرگنده شوه چې اوس کولای شي په هر
 ډول فلم کې هره صحنه چې ورک ول کېږي په
 بریالیتوب سره یې تر سره کړي، نه یوازې دا چې
 په سمه توګه به یې ترسره کړې وي. ورسره به د
 مینه والو لخوا ډېر وستایل شي. اباسین سېلاب
 وایي تر اوسه د افغانستان د سینمائي فلمونو لپاره
 هېڅ کار نه دی شوې، سېلاب هیله لري څو په را
 تلونکي کې د خپل هېواد سینما ته هم پام وکړي،
 څو د نور هېوادونو په شان زموږ د فلم هنر هم وده
 وکړي. اباسین سېلاب چې غواړي یو تکړه او
 مشهور فلمي ستوری شي، د تلویزیوني سریالونو
 سره زیاته علاقه لري چې پکې ولوبېږي. په
 سینمائي فلمونو کې لوبېدل خو ورته د خوب
 رینټیا کېدل ښکاري او هڅه کوي، څو په هر
 قېمت چې وي په سینمائي فلم کې د یو غوره اګر
 په بڼه کار وکړي. په را تلونکي نژدې وخت کې به
 په دې وتوانېږي چې د افغانستان لپاره هم
 سینمائي فلمونه جوړ کړي. سېلاب په دې هڅه
 کې دی چې څنگه وکولای شي، د افغانستان سینما

ته وده ور کړي. او په را تلونکي کې په افغانستان کې د ښه سينمايي فلمونو ننداره کول پيل او ډېر مینه والو را پیدا کړي. د نومړي د خوښې فلموي ستوري په هندي فلمونو کې شاروخان او په پښتو فلمونو کې، جهانگیر خان په گوته کوي. د هغوی ټول اگونه ورته په زړه پورې دي، کله یې چې نوی فلم را شي د دوی په خاطر یې ضرور گوري، خوند او پند ترې اخلي. او کولای شي په ډېر کم وخت حتی په یوځل لیدو هم د دوی تقلید له ځانه سره وکړي. خواباسین سېلاب وايي. دا یې یو لوی ارمان دی چې په فلمي نړۍ کې د ستوري په شان وځلېږي او مینه وال یې د اوس په پرتله لا زیات شي. ورسره د تمثیل په بارک کې هم ډېره خوشبینې ښيي او وايي: که وشول په را تلونکي وخت کې به د خپل تمثیل کولوو ته لا ډېر وخت وکړي. سېلاب اوس په شمشاد تلویزیون کې ځینې تفرحي خپرونې په مخ وړي، چې زیاته برخه یې په کې د تمثیل کول دي، او دی هم له تمثیل کولو سره ډېره مینه لري، د داسې تمثیل

کولو وړتيا لري چې ډېرې تمثيل کونکي او د د
 تمثيل مينه وال به يې ځای و نه نيسي. په اوس
 وختو کې يې ډېر وخت تمثيل ته ورکړی. نه يوازې
 تمثيل او فلم جوړلو سره مينه او علاقه لري،
 ورسره د گڼ شمېر شاعرانو ښکلي نظمونه غزلې او
 شعرونه هم ډېر کومه کوي، چې په دې سره يې لا د
 اواز مينه والو په څو برابره زيات شوي، تل هڅه
 کوي داسې انتخاب وکړي، چې له احساس ډگ
 پيغام ولري، تر ډېره يې خلک خوښ کړي، لومړی
 پرې د ده او بيا د اورېدونکو او مينه والو زړه پرې
 اوبه وڅښي. د شعر په ډوله مانا، ترڅ او ډيزاين غور
 کوي. ښه په شوق يې له ځانه سره په څو څو ځله
 تکراروي، کله چې په دې وپوهېږي چې اوس يې
 اورېدونکي د زړه له تله خوښوي، يو ډول اثر پرې
 کولای شي. مخکې له دې چې انتخاب يې کړي، له
 هغه شاعرانو ملگرو سره پرې مشورې کوي، چې
 په شعر او شعاري ډېر ښه پوهېږي، د هغوی په
 انتخاب او بيا يې د ويلو ترڅ په خپله روته
 برابرېږي. په داسې انداز يې وايي لکه څرنگه چې د

شعر له لوستلو سره ښايي. ډېر زيات شعرونه يې
 دېکومه کړي، چې اختر په نامه دېکومه کړي
 شوی شعر يې ډېر زړه جذبونکی، او د دې د ښې
 وړتيا ثابونکی دی. د دې شعر دېکومې په مینه
 والو او اورېدونکو څه بيل شان اغېز وکړ، ډېرېو خلکو
 د يو رېښتنې صحنې ليدل انځورول، او خورا مینه
 يې ورسره پېده کړه. دېته ورته ډېر نور شعرونه يې
 هم په ډېر لوړ او مناسب انداز سره دېکومه کړي،
 چې د هر يو خوند يې د يو بل په پرتله زيات دی.
 د خلکو په زړونو کې يې ځای نيولی او د بيا ځل
 اورېدو لېوالتيا يې ښيي. همدا دی چې ډېری
 شاعران د افغانستان جنگ له اباسين نه مشر گڼي
 او بيا وايي چې: دی په ښه طريقه کولای شي، د
 تېرو بډامنو وختونو انځورنه مینه والو ته په شه
 شان سره وړاندې کړي، دا ورته وښايي چې دغې
 ناخوالو افغانان څنگه کړولي، ورسره دا هم ورته
 ښايي، چې څنگه کولای شو دې جنگ جگړو ته د
 پټای کې کېږدو، او سوله را ولي. لکه مخکې چې
 مويادونه وکړه، اباسين سېلاب هم فلمي ستوری

دی ورسره یو تکره سندرغاړی هم دی، د سندرو
 ویلو پوره وړتیا لري؛ خو دا چې تراوسه یې ډېرې
 کمې سندرې ویلي، علت یې د وخت نشتوالو
 ښي. دا چې په رسنیو کې هم کار کوي ورسره
 شاعر او ډېکومه کونکي هم دی، نه شي کولای په
 یو وخت کې ټول کارونه سرته ورسوي، که څه هم
 محلویشته به یې ورته جوړ کړی وي. خو وایي
 چې د رسمي چارو د زیاتېدو له امله د سندرو ویلو
 ته لاس رسی نه شي کولای. ځوان شاعر طاهر شرر
 صاڼی یو ښکلې غزل یې په خپل خوږ اواز او د
 موسیقۍ په ساز او سرور سره، پوښلي اورېدونکو ته
 وړاندې کړه. د سندرو په هنر کې همدا سندره وه
 چې سپلاډ یې په یو ستر شهورت ونازاوه. دا
 غزل چې شرر صیب: په کوم انداز لیکلی او څه
 انځور یې پکې نغښتي، سپلاډ بیا اورېدونکو ته
 داسې روښان کړی، چې په همغه انداز چې شاعر
 به غوښتل زمزمه کړی. چې مطلقه یې داسې ده،
 ځواني دې رانه وخوړه لونگه ځوانیمرکه غنم
 غونډې رېبې مې ړنگه ښکته ځوانیمرکه کله چې

خلکو دا سندرہ واورېده په زړه کې یې د اباسین
 سېلاب د دې هنر د پرمختګ لپاره هېلې زیاتې
 شوې، داسې را تونکې یې ورته انتخاباوه چې
 نوموړی به په ډېرو سندرغاړو کې د غوره
 سندرغاړي لقب خپل کړي. شاعران او هنر مندان
 یې د دې لومړي قدم په اخیستو ډاډ ورکوي، که دی
 لا د خپل دې هنر ته وخت ورکړي، بې له شکه
 چې هنر به یې وده کوي، پرمختګ به کوي. او
 خپلو اهدافو ته په ډېر ژر ورسېږي، هڅه خوب چې
 یې د دې هنر په اړه لیدلې وي، تر ډېره به یې تعبیر
 ته ورنژدې شي، حتی پوره به شي. اباسین سېلاب
 ۲۵ کاله عمر لري، اوس لا نوی ځوان دی، واده یې
 نه دی کړی؛ خو بیا هم په خپل هنر کې د
 پرمختګ لپاره یې پلار او وروڼه ډاډگېر نه ورکوي او
 تشویقوي یې.

نه وړو ز می ملی می زنی لښ ئېسی ل نه نه نی وې
 بایری می، ته بی ئه ت بایری می، نه مگه ک بایری می،
 ته نه ده ری که ت بایری می، نه ده بی یات – سه نه ت
 بایری می قاتارلی ق کوپ مه نه لی ل مه ده نی یه ت

بايرىمى بولۇش سۈپىتى بىلەن، ئەڭ
قەدىمىي ئىجتىمائىي مەدەنىيەت
ھادىسىسى ھېسابلىنىدۇ. ئۇ دۇنيادا مىلادى،
قۇربان ھېيت، چاغان قاتارىدا سانىلىدىغان
تۆت چوڭ بايرامنىڭ بىرىدۇر.

نەۋرۇز بايرىمىنىڭ ئىران ۋە تۇران
دىيارلىرىدا يېڭى يىل بايرىمى سۈپىتىدە
ئۆتكۈزۈلۈۋاتقىنىغا 2600 يىلدىن ئاشقان
بولۇپ، بۇ بايرامنى ئۆتكۈزىدىغان
مىللەتلەرنىڭ نوپۇسى ھازىر 400
مىليوندىن ئاشىدۇ. نورۇز بايرىمى
ئۆتكۈزىدىغان مىللەتلەردە شەكىللەنگەن
نورۇز مەدەنىيىتى ئاشۇ مىللەتلەرنىڭ
ماددىي مەدەنىيلىك بىلەن مەنىۋى
مەدەنىيلىكىنىڭ تەرەققىياتىغا تۈرتكە
بولۇپ كەلمەكتە.

ئېلىمىزدە قەدىمىي ۋە ئەنئەنىۋى مىللىي
بايراملارنىڭ بىرى بولغان نورۇز بايرىمىنى
ئۆتكۈزۈش ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز، ئۆزبېك، تاتار،

تاجىك قاتارلىق قەدىمىي مىللەتلەرگە
ئورتاقتۇر.

ئەجدادلىرىمىز قۇياش ئېتىقادچىلىقى
دەۋرىدە، «قۇياش ھارۋىدا ئولتۇرغان ئىلاھ
بىزگە كۆرۈنىدىغىنى ھارۋىنىڭ چاقى.
ئىلاھ كۈندۈزى ئاسماندا مېڭىپ يەرنى يورۇتسا،
كېچىسى يەرنىڭ تېگى بىلەن يەرنىڭ يەنە
بىر چېتىگە ئۆتىدۇ. ئۇ يەر تېگىدىن ئۆتكۈچە
جىن - ئالۋاستىلار بىلەن ئېلىشىپ، جەڭ
قىلىدۇ»، دېگەن ئەپسانىگە ئىشەنگەن ۋە
كېچىسى گۈلخان يېقىپ، قۇياشنىڭ
كۆتۈرۈلۈشىنى تىلەپ گۈلخاننى دائىرە
قىلىپ ئۇسسۇل ئويناپ، ئىبادەت قىلغان.
كېيىن ئىبادەت ۋاقتىنى تەدرىجىي
قىسقارتىپ، 3 - ئاينىڭ 21 - كۈنى، يەنى
كېچە بىلەن كۈندۈز تەڭلىشىدىغان كۈنگە
توغرىلىغان. شۇنىڭ بىلەن، ئەنئەنىۋى
نورۇز بايرىمى شەكىللەنگەن.
نەۋرۇز يېڭى يىل بايرىمىدۇر.

ئەجدادلىرىمىز نورۇزنى قۇتلۇق كۈن، دەپ
بىلىپ، زور تەنتەنە بىلەن ئۆتكۈزۈشكە
ئادەتلەنگەن. نورۇزنىڭ كىرىش ۋاقتى
شەمسىيە كالېندارى بويىچە يىل
ئاخىرلىشىپ، يېڭى يىل كىرگەن كۈنگە،
مىلادى كالېندارى بويىچە 3 – ئاينىڭ 21 –
كۈنى، يەنى، كۈن بىلەن تۈن تەڭلەشكەن كۈنگە
توغرا كېلىدۇ. شۇڭا، ئەجدادلىرىمىز بۇ كۈننى
يىل بېشى قىلىپ تاللاپ، ئۇنىڭغا نورۇز
(يېڭى كۈن، يىل يېڭىلانغان كۈن)، دەپ ئات
قويغان.

نەۋرۇز ئەنئەنە بايرىمىدۇر. كىشىلەر باھار
پەسلىگە ئۇلىشىپ، ئوۋغا چىقىش، مال –
ۋارانلىرىنى كۆكلەمگە كۆچۈرۈش،
تېرىقچىلىققا كىرىشىشتىن ئاۋۋال ئىش
– ئوقىتىگە ئوڭۇشلۇق، بەرىكەت، تۇرمۇشىغا
ئاسايىشلىق، بەخت تىلەپ بۇ بايرامنى
تەنتەنەلىك ئۆتكۈزۈشكە ئادەتلەنگەن.

نەۋرۇز تەبىئەت ۋە گۈزەللىك بايرىمىدۇر. بۇ

تەبىئەت قىشلىق ئۇيقۇسىدىن ئويغىنىپ
جانلىنىشقا باشلىغان، ئەگىز سۈيى ئېقىپ
تاغ – ئېدىرلار، دەل – دەرەخلەر كۆكىرىشكە
باشلىغان، كىشىلەرگە يېڭى ھاياتلىق
ئۈمىدى بەخش ئېتىلگەن مەزگىلدۇر. شۇڭا،
نورۇز بايرىمى ئۆتكۈزىدىغان مىللەتلەردە
تەبىئەتتىن زوقلىنىش، تەبىئەتنى سۆيۈش،
تەبىئەتنى گۈزەللەشتۈرۈش ئۈچۈن ئەتىيازلىق
كۆچەت تىكىپ ئورمان بىنا قىلىش ئادىتى
شەكىللەنگەن.

نەۋرۇز ئەمگەك بايرىمىدۇر. نورۇزدا ئاۋام
سەپەرۋەر قىلىنىپ، ئېتىز – ئېرىقلار، باغلار،
يوللار، ھويلا – ئاراملار تۈزەشتۈرۈلىدۇ،
ئەتىيازلىق تېرىلغۇغا تۇتۇش قىلىنىپ،
ئىشلەپچىقىرىش ئەمگىكى ئەۋجىگە
چىقىدۇ.

نەۋرۇز تەنھەرىكەت بايرىمىدۇر. نورۇز كۈنى
كەڭرى مەيدانلاردا پەلۋانلار چېلىشقا
چۈشۈپ، ئۆزلىرىنىڭ باتۇرلۇقى ۋە

مەردلىكىنى سىنىسا، دالىلاردا چەۋەندازلار
بەيگە، ئوغلاق تارتىشىشقا چۈشۈپ، ئۇچقۇر
ئاتلىرىنى كۆز – كۆز قىلىشىدۇ؛ دارۋازلار
مۇئەللەققە تارتىلغان دارغا چىقىپ، ماھارەت
كۆرسەتسە، باقمىچىلار ياكى يۇرت
كاتتىلىرى قوچقار، خوراز ۋە كەكلىك
سوقۇشتۇرۇش، ئىت تالاشتۇرۇش قاتارلىق
جاندارلار ئويۇنلىرىنى ئويۇشتۇرۇپ، ئاۋامنىڭ
كۆڭلىنى ئاچىدۇ.

نورۇز ئەدەبىيات – سەنئەت بايرىمىدۇر. نورۇز
كۈنى يەتتە ياشتىن يەتمىش ياشقىچە
بولغانلارنىڭ ھەممىسى بايراملىق
كىيىملىرىنى كىيىشىپ، يۇرت – مەھەللە
بويىچە قوزغىلىپ، مەنزىرىلىك جايلاردا
نورۇزغا ئاتاپ تەييارلىغان ھەرخىل ئويۇنلارنى
ئوينىيدۇ. شائىرلار نورۇزنامىلەرنى ئوقۇشۇپ،
مۇتالىئە قىلىشىدۇ. ئەلنەغمىچىلەر «ئون
ئىككى مۇقام» كۈيلىرى، خەلق
ناخشىلىرىنى يىلگىرىتىپ، سەھرا – دالىنى

بايرام خۇشاللىقىغا چۆمدۈرىدۇ. بۇنداق
چاغلاردا ئۇسسۇل ئوينىيالايدىغانلىكى ئادەم
بەس – بەستە ئۇسسۇلغا چۈشۈپ، سورۇننىڭ
كەيپىياتىنى ئەۋجىگە كۆتۈرىدۇ.

بۈگۈنكى كۈندە نورۇز ئامان – ئېسەنلىكى،
سالامەتلىكى، مەمۇرىچىلىق، ئاسايىشلىقنى،
ئىناقلىق، ئۆملۈكنى تەشەببۇس قىلىدىغان،
ماھىر چەۋەندازلارنى، ئىلھامى قايناپ
تۇرىدىغان شائىر – قوشاقچىلارنى
تاللايدىغان، باھالايدىغان، ناخشا – مۇزىكا،
ئۇسسۇل ۋە قىزىقچىلىقلار بىلەن كۆڭۈل
ئاجىدىغان، يېڭىلىقلارنى كۆرەك
قىلىدىغان، مۇقىملىقنى قوغداپ،
ۋە تەنپەرۋەرلىكنى ئۇرغىتىدىغان،
كىشىلەرنى ئىلىم – مەرىپەتكە ئۈندەپ،
ئىناق جەمئىيەت بەرپا قىلىشقا
يېتەكلەيدىغان، يىل بېشىدا خۇشاللىق بىلەن
كۈچ – ئىلھام توپلاپ، ئىشقا پۇختا
ئاتلىنىدىغان خاسىيەتلىك كۈن بولۇپ

قالدى.

ئەنئەنىلەردىن قارىغاندا، بۇ بايرامنىڭ ۋاقتى
ئىككى ھەپتە، يەنى، 15 كۈن قىلىپ
بەلگىلەنگەن. ھازىر كۆپرەك رايونلاردا ئۈچ كۈن
ھېسابىدا ئۆتكۈزۈلۈۋاتىدۇ.

19 – ئەسىردىلا ياۋروپا ئالىملىرى
تەرىپىدىن "يىپەك يولى" دەپ ئاتىلىشقا
باشلىغان. ھازىر شۇنداق دەپ ئاتىلىش
ئادەتكە ئايلانغان، قەدىمكى چاغدا ئاسىيا
بىلەن ياۋروپا ئارىسىدىكى قۇرۇقلۇق قاتناش
يولى ناھايىتى ئۇزۇن تارىخقا ئىگە. مانا شۇ
يول توغرىسىدا قەدىمكى چاغدىلا جۇڭگو
تارىخچىلىرى ۋە يۇنان روما ئالىملىرى
مەلۇمات بەرگەن.

سىماچيەن (مىلادىدىن 145 – يىل بۇرۇن
تۇغۇلغان) "تارىخى خاتىرىلەر" ناملىق
ئەسىرىنىڭ "پەرغانە ھەققىدە قىسسە" ۋە
سەنگو (مىلادىنىڭ 32 – يىلى تۇغۇلۇپ 92

– يىلى ئۆلگەن) "خەن سۇلالىسى يىلنامىسى
 غەربىي رايون ھەققىدە قىسسە" بابلىرىنى
 يازغاندا مىلادىدىن ئىككى ئەسىر بۇرۇن
 غەربىي رايونغا ئىككى قېتىم كېلىپ كەتكەن
 (مىلادىدىن 130 يىل بىر قېتىم ،
 مىلادىدىن 115 يىل بۇرۇن بىر
 قېتىم) مەشھۇر سەيياھ ۋە دىپلومات جاڭ
 چيەننىڭ خەن سۇلالىسىنىڭ
 (مىلادىدىن 207 يىل بۇرۇنقى چاغدىن
 تارتىپ مىلادىنىڭ 220 – يىلىغىچە
 ھۆكۈم سۈرگەن) پادىشاھى خەن ۋۇدېغا
 (مىلادىدىن 140 يىل بۇرۇنقى چاغدىن
 مىلادىدىن 87 يىل بۇرۇنقى چاغىچە
 پادىشاھ بولغان) غەربىي رايوندىكى
 دۆلەتلەرنىڭ ئەھۋالى ھەققىدە بەرگەن
 مەلۇماتىدىن پايدىلانغان. جۇڭگونىڭ ئەنە
 شۇ قەدىمكى تارىخى يىلنامىلىرىغا
 ئاساسلانغاندا ، دۇنيانىڭ شەرقىدىن
 غەربىگە بارىدىغان خەلقئارا قۇرۇقلۇق قاتناش

يولى جەنۇبىي ۋە شىمالى يول دەپ ئىككىگە
بۆلۈنىدۇ. قەدىمكى چاغدا شەرقى
ئاسىيادىكى ئەڭ چوڭ دۆلەتلەرنىڭ بىرى
بولغان جۇڭگونىڭ پايتەختى چاڭئەن
(ھازىرقى شىئەن) دىن غەربىي روم
ئېمپىرىيىسىگە بارىدىغان يول
گەنسۇدىكى خېشى كارىدۇرى ئارقىلىق
داشاتا (دۇڭخۇاڭ) غا ئېلىپ كېلىدۇ.
دشاتادىن غەربكە قاراپ ماڭغاندا، يول ئىككى
ئاجىغا بۆلۈنىدۇ. بۇ ئاجا يولنىڭ بىرى
دشاتانىڭ غەربىي شىمالىدىكى لولان
ئارقىلىق لوپنورغا ئۆتۈپ قارا قۇرۇم
تىزمىلىرىنى بويلاپ خوتەنگە بارىدۇ.
خوتەندىن چىقىپ غەربىي شىمالغا قاراپ
ماڭغاندا ياركىندكە بارىدۇ. ئاندىن كېيىن
پامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ
ئافغانىستاندىكى بەدەخشان ئارقىلىق ئامۇ
ۋادىسىغا بارىدۇ. بۇ يەردىن غەربكە قاراپ
ماڭغاندا ئىران، ئىراق ئارقىلىق يۇنانىستانغا

بارغىلى بولىدۇ. مانا شۇ يول جەنۇبىي يول
دەپ ئاتىلىدۇ.

داشاتادىن غەربكە قاراپ ماڭغاندا ئىككى
ئاچىغا بۆلۈنگەن يولنىڭ يەنە بىرى لولاننىڭ
شىمالىدىن ئۆتۈپ قۇمۇلغا ئېلىپ بارىدۇ.
ئاندىن كېيىن قۇمۇلدىن تۇرپانغا ئۆتۈپ
تەڭرىتاغلىرىنىڭ جەنۇبىي تىزمىسىنى
بويلاپ غەربكە ماڭغاندا قارا شەھەر، كۇچار،
ئاقسۇ ئارقىلىق قەشقەرگە بارىدۇ. قەشقەردىن
چىقىپ غەربكە ماڭغاندا پامىر تاغلىرىدىن
ئېشىپ پەرغانە، سوغدى، خارەزمى (ھازىرقى
سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى ئۆزبېكىستان
ئىتتىپاقداش جۇمھۇرىيىتىدە) ئارقىلىق
ئالانلار مەملىكىتىگە (كاسپى دېڭىزىنىڭ
غەربىي شىمالىدا) بارىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن
، جەنۇبقا قاراپ مېڭىپ ئىرانغا ئۆتۈپ غەربكە
بۇرۇلۇپ ماڭغاندا مىسۇپوتامىيە (ئىراقتىكى
دىھلى ۋە فىرات ۋادىسى) ئارقىلىق
يۇنانىستانغا بارىدۇ. بۇ يول – شىمالى يول

دەپ ئاتىلىدۇ. مانا شۇ يۇقىرىدا تىلغا
ئېلىنغان يوللارنىڭ ئاساسى تۈگۈنلىرى
ھونلار دەۋرىدىن تارتىپ (مىلادىدىن
بىرنەچچە ئەسىر بۇرۇن) ئۇيغۇرلار ۋە ئۇلارنىڭ
قېرىنداشلىرى ياشايدىغان رايونلاردا (تارىم
ئويمانلىقى ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا، غەربىي
ئاسىيادا) ئىدى. ئوچۇقراق ئېيتقاندا،
ئاسىيانىڭ شەرقىدىكى دۆلەتلەر (چاۋشيەن،
جۇڭگو) بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى
مۇناسىۋەتلەرنى (ئىقتىسادى، مەدىنىي
سىياسىي ئالاقىلارنى) باغلايدىغان خەلقئارا
سودا يولىغا ھونلار، تۈركلەر، ئۇيغۇرلار ھۆكۈمران
بولۇپ كەلگەن. خەلقئارا سودا يولىنىڭ
ھۆكۈمرانلىقىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن جۇڭگو
بىلەن ھۇنلار ئارىسىدا، تۈركلەر بىلەن ئىران
ئارىسىدا، ئۇيغۇرلار بىلەن تىبەت خانلىقى
ئارىسىدا ئۇرۇشلار يۈز بەرگەن.

چۈنكى ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى
قاتناش يولىغا قايسى دۆلەت ھۆكۈمران بولسا شۇ

دۆلەت خەلقئارا سودىدىن نۇرغۇن پايدىنى
قولغا كىرگۈزگەندىن تاشقىرى ، سىياسى
جەھەتتىمۇ ئۆزىنىڭ تەسىرىنى ئاسىيا
بىلەن ياۋرۇپاغا ئۆتكۈزۈشتە شۇ خەلقئارا يول
ئارقىلىق ئۆز مەقسىتىگە يېتەتتى. يۇنان
يازغۇچىلىرى ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا
ئارىسىدىكى خەلقئارا قۇرۇقلۇق يولى
توغرىسىدا مەلۇمات بېرىشكە ئەھمىيەت
بەرگەن. شۇ خەلقئارا يول ئارقىلىق ئەڭ
قەدىمكى چاغدىن باشلاپ خوتەننىڭ
يىپەك ماللىرى (مىلادىدىن 4 ئەسىر
بۇرۇن) ئىچكى ئۆلكىلەردىن چىقىدىغان
يىپەك ماللار (مىلادىدىن بىر ئەسىر بۇرۇن)
يۇنانىستانغا ، روماغا ئېلىپ بېرىلاتتى.
رومالىقلار بارغانسېرى يىپەك ماللارنى
ئومۇميۈزلۈك ئىشلىتىدىغان بولدى. شۇ
سەۋەبتىن مىلادىنىڭ بىرىنچى
ئەسىرىدە ياشىغان يۇنانلىق چوڭ سودىگەر
مائىستىڭ ئوتتۇرا ئاسىيالىقلاردىن

يېلالاپ ئالغان سودا گۇماشتىلىرى خەلقئارا
سودا يولىنى تەكشۈرۈپ چىققان.

يۇنان يېازغۇچىسى مارتىيۇس (مىلادىنىڭ
بىرىنچى ئەسىرىدە ياشىغان) يېازغان
ئەسىرىدە مائىس ئىگىلىگەن
ماتېرىيالدىن پايدىلىنىپ ئاسىيا بىلەن
ياۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا سودا يولىنى
تونۇشتۇرغان. يۇناننىڭ مەشھۇر جۇغراپىيە
ئالىمى كىلاۋدى پىتولمى (مىلادىنىڭ 2 –
ئەسىرىدە ياشىغان) مارىينوس بەرگەن
مەلۇماتقا ئاساسلىنىپ ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا
ئارىسىدىكى خەلقئارا سودا يولىنى
تۆۋەندىكىچە كۆرسەتكەنىدى : پىتولمىنىڭ
كۆرسىتىشىچە بۇ يول ئوتتۇرا دېڭىزنىڭ
شەرقىي قىرغىقىدىن باشلىنىپ سۈرىيە ،
ئىراق (مىسوپوتامىيە ۋادىسى) ئىران ،
ئافغانىستانغا ئېلىپ بارىدۇ. ئۇنىڭدىن
كېيىن شىمالغا بۇرۇلۇپ تاش مۇنار (بۇ تاش
مۇنار تاغلاردىن ئالاي ۋادىسىغا چىقىش

جايىدا بولسا كېرەك) دىن ئۆتۈپ سىرىسلەر
 ئىل (يۇنانچە سۆز بولۇپ ، يىپەك ئېلى دېگەن
 بولىدۇ) گە (تارىم ئويمانلىقى) ئېلىپ بارىدۇ.
 يۇنان ئالىمى پىتولمىنىڭ مەلۇماتى جۇڭگو
 تارىخچىلىرىنىڭ "جەنۇبىي يول" دەپ
 ئاتىغان يولىغا توغرا كېلىدۇ. يۇقىرىدىكى
 مەلۇماتلار ھونلار دەۋرىدە (مىلادىدىن 240
 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىنىڭ
 216 – يىلىغىچە داۋام قىلغان) جۇڭگو ۋە
 يۇنان يېازغۇچىلىرىنىڭ بەرگەن مەلۇماتى.
 تۈرك خانلىقى دەۋرىدە (مىلادىنىڭ 552 –
 يىلىدىن 745 – يىلىغىچە) شەرقتىن
 غەربكە بارىدىغان خەلقئارا سودا يولى
 توغرىسىدا جۇڭگونىڭ "سۈي سۇلالىسى
 يىلنامىسى ، پېنجۈي ھەققىدە قىسسە" دىمۇ
 مەلۇمات بېرىلگەن. شۇ يىلنامىغا كۆرە
 دۇنيانىڭ شەرقىدىن غەربىگە بارىدىغان
 يول ئۈچ تارماقتىن ئىبارەت. بۇ ھەقتە
 يىلنامىدا مۇنداق مەلۇمات بېرىلگەن :

سۈي سۇلالىسى (مىلادىنىڭ 504 –
 يىلىدىن 612 – يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن)
 نىڭ پادىشاھى يىاڭدېنىڭ ۋاقتىدا
 (مىلادىنىڭ 605 – يىلىدىن 618 –
 يىلىغىچە) غەربىي رايوندىكى دۆلەتلەرنىڭ
 سودا ئەلچىلىرىنىڭ كۆپچىلىكى ھازىرقى
 گەنسۇدىكى چاڭيىغا كېلىپ جۇڭگو بىلەن
 سودا ئىشلىرىنى يۈرگۈزگەن. مانا شۇ مۇھىم
 ئەھۋالنى ھېسابقا ئالغان يىاڭدې پىخۈي ئاتلىق
 كىشىنى جۇڭگو تەرەپتىن سودا ئىشلىرىغا
 مەسئۇل قىلىپ تەيىن قىلغان. پىخۈي
 چاڭيىغا كەلگەن چەت ئەل سودىگەرلىرى
 بىلەن بولىدىغان مۇئامىلىدىن
 پايدىلىنىپ غەربىي رايوندىكى
 (تارىمىقىدىن ئالغاندا ئوتتۇرا ئاسىيانى، كەڭ
 مەنىدىن ئالغاندا شەرقىي تۈركىستاندىن
 تارتىپ ياۋروپىغاچە بولغان جايلارنى ئۆز
 ئىچىگە ئالىدۇ) دۆلەتلەردە ياشايدىغان
 خەلقلەرنىڭ ئۆرپ – ئادەتلىرى ئۇلارنىڭ

دۆلىتىدىكى يوللار، تاغلار، دەريالار،
 خەتەرلىك ئۆتكەللەر (يول ئۆتكەللىرى)
 توغرىسىدا مەمۇرات توپلىغان. پىخوي
 تتوپلىغان ماتېرىياللىرىغا ئاساسلىنىپ
 "غەربىي رايوندىكى دۆلەتلەرنىڭ
 خەرىتىسى" ناملىق ئۈچ جىلدلىق ئەسەر
 يازغان. مانا شۇ ئەسەردە مۇنداق دىيىلگەن :
 "داشاتادىن غەربكە قاراپ مېڭىپ كاسپى
 دېڭىزىنىڭ بويىغا كىرىشىدە ئۈچ يول
 بار... بۇ يوللارنىڭ بىرى شامالى يول دەپ
 ئاتىلىدۇ. بۇ يول قۇمۇل، بارىكۆل، تۇرالار
 (ئۇيغۇرلار كۆزدە تۇتۇلىدۇ. ئا) ياشايدىغان
 جايلار (قۇمۇلنىڭ غەربىدىن تارتىپ ئېلى
 ۋادىسىغىچە بولغان جايلار كۆزدە تۇتۇلىدۇ
 ، ئا) ئارقىلىق تۈرك خانلىقىنىڭ
 ئوردىسىغا (غەربىي تۈرك خانلىقىنىڭ
 تالاس دەرياسى بويىدىكى ئوردىسى كۆزدە
 تۇتۇلىدۇ. ئا) ئېلىپ بارىدۇ. ئۇنىڭدىن
 كېيىن غەربكە قاراپ ماڭغاندا چۇ دەرياسىدىن

ئۆتۈپ شەرقىي روما ئېمپىرىيىسىگە ، كاسپى
دېڭىزىنىڭ بويىغا بارىدۇ. يوللارنىڭ يەنە
بىرى ئوتتۇرا يول دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ يول –
تۇرپان ، قاراشەھەر ، كۇچار ، قەشقەر ئارقىلىق
ئۆتىدۇ. قەشقەردىن چىقىپ غەربكە قاراپ
ماڭغاندا پامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ پەرغانە ،
تاشكەنت ، سەمەرقەنت ، كىيېۋ ، بۇخارا ،
مەرۋىدىن ئۆتۈپ ئىران ئارقىلىق كاسپى
دېڭىزىنىڭ بويىغا بارىدۇ. يوللارنىڭ يەنە
بىرى جەنۇبىي يول دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ يول
پىچان ، خوتەن ، قاغالىق ، تاشقورغاندىن
ئۆتۈپ پامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ ۋاخان
(ئافغانىستاندا) توخارىستان (ئافغانىستان) ،
ئىپتالىت (ھازىرقى پاكىستان ، شىمالى
ھىندىستان) ، بامىيان (ئافغانىستاندا) ،
كىيېۋ (سەمەرقەنتنىڭ غەربىي شىمالىدا)
ئارقىلىق شىمالىي ھىندىستانغا ئېلىپ
بارىدۇ. بۇ يەردىن غەربكە قاراپ يۈرگەندە
كاسپى دېڭىزىنىڭ بويىغا بارغىلى بولىدۇ.

بۇ ئۈچ يول بويىدىكى دۆلەتلەرنىڭ
ھەربىرىنىڭ ئۆزلىرى ماڭىدىغان يوللىرى
بولۇپ ، شىمالدىن جەنۇبقا قاتنايدۇ..... قۇمۇل ،
تۇرپان ، پىچان غەربىي رايونغا بارىدىغان
يوللارنىڭ دەرۋازىسى بولۇپ ، داشاتا بولسا
ناھايىتى مۇھىم ئۆتكەل". پىنجۈي
تەسۋىرلىگەن يوللار ، تۈرك خانلىقى
دەۋرىدىكى (552 – 745) خەلقئارا سودا
يوللىرى بولۇپ ، بۇ يوللار غەربىي دەشەرقىي
روما ئېمپىرىيىسىنىڭ پايتەختى
كونىستانىنپول (ھازىرقى ئىستانبۇل) دىن
تارتىپ شەرقتە كۈرىيىگىچە (ھازىرقى
چاۋشيەنگىچە) بارىدىغان يول ئىدى.
پىنجۈينىڭ "غەربىي رېيۇندا يېڭى
دۆلەتلەرنىڭ خەرىتىسى" ناملىق
ئەسىرىدە خاتىرىلەنگەن شىمالىي ، ئوتتۇرا ،
جەنۇبىي يول دەپ ئاتالغان ئۈچ يولنىڭ
ئاساسى لېنىنىسى ۋە تۈگۈنلىرى بولغان
رايونلار (كاسپى دېڭىزىنىڭ شەرقىي ۋە

شىمالىي قىرغاقلىرىدىكى جايلار، ئوتتۇرا ئاسىيا، ئافغانىستان، تارىم ئويمانلىقى، جۇڭغار ئويمانلىقى (تۈرك خاقانلىقىنىڭ تېررىتورىيىسى ئىچىدە بولۇپ، شۇ چاغدىلا تۈركلەر خەلقئارا سودا يولىنىڭ خوجايىنى ئىدى.

2. شەرق مەلىكىسى توغرىسىدا [تەھرىر]

يېقىنقى يىللاردىن بېرى بەزى ئالىملار (چەت ئەل ئالىملىرىمۇ بۇنىڭ ئىچىدە) قەدىمكى خوتەننىڭ يىپەك

توقۇمىچىلىقى ھەققىدە مۇلاھىزە يۈرگۈزگەندە تارىخى ئەمەلىيەتكە زادى ئۇيغۇن كەلمەيدىغان ئاتالمىش "شەرق مەلىكىسى" دەيدىغان رىۋايەتنى كۆتۈرۈپ چىقىپ، خوتەنگە پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرىغىنى شەرق مەلىكىسى (جۇڭگو مەلىكىسى) نىڭ ئېلىپ كەلگەنلىكى، ئۇنىڭدىن بۇرۇن خوتەندە پىلىنىڭ يوق ئىكەنلىكىنى سۆزلەيدىغان بولۇپ قالدى. بۇ رىۋايەتلەرنى

راستقا ئايلاندۇرۇشقا ئۇرۇنىۋاتقانلار رەت قىلغىلى بولمايدىغان تارىخى پىاكىتلاردىن كۆز يۇمۇپ ، خوتەنگە پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرىقىنى مىلادىنىڭ 440 - يىللىرى خوتەن خاقانى ۋىحاييا جاۋا (بۇ بۇددا دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان خوتەن ئۇيغۇرلىرىنىڭ بوددىست ھىندىچە ئىسمى بولسا كېرەك) غا ياتلىق بولغان جۇڭگو مەلىكىسى ئېلىپ كەلگەن ، شۇنىڭدىن كېيىن خوتەندە يىپەك توقۇمىچىلىقى پەيدا بولغان دىيىشىدۇ.

ئۇلارنىڭ بىرىدىن بىر ئاساسلىنىدىغان دەسمايىسى ، جۇڭگو تارىخىدا ئۆتكەن مەشھۇر بۇددىست شۈەنجاڭ (مىلادىنىڭ 602 - يىلى تۇغۇلۇپ 667 - يىلى ئۆلگەن) نىڭ "ئۇلۇغ تاڭ دەۋرىدىكى غەربكە ساياھەت خاتىرىسى" ناملىق ئەسىرىدىكى شەرق مەلىكىسى توغرىسىدىكى رىۋايەت.

شۈەنجاڭ ھىندو بۇددىزىمىنى ئۆگىنىش ۋە

تەتقىق قىلىش ئۈچۈن ھىندىستانغا بېرىپ
19 يىل (مىلادىنىڭ 627 – يىلىدىن 645
– يىلىغىچە) تۇرغان. ئۇ لويئاڭغا قايتىپ
كەلگەندىن كېيىن ، ئوتتۇرا ئاسىيا ،
ھىندىستاندا كۆرگەن – بىلگەن ،
ئاڭلىغانلىرىغا ئاساسلىنىپ "ئۇلۇغ تاڭ
دەۋرىدىكى غەربكە ساياھەت خاتىرىسى"
دېگەن ئەسەرنى بىيەنخى دېگەن كىشىنىڭ
ياردىمى بىلەن تۈزۈپ چىققان .

"ئۇلۇغ تاڭ دەۋرىدىكى غەربكە ساياھەت
خاتىرىسى" ناملىق ئەسەرگە شۈەنجاڭنىڭ
ئېيتىپ بېرىشى بويىچە (ھىندى ، تىبەت
رىۋايەتلىرى ئاساسىدا) خوتەن خانى ۋىجاييا
جاۋاغا ياتلىق بولغان شەرق مەلىكىسى
(جۇڭگو مەلىكىسى) خوتەنگە كېلىدىغان
چاغدا باش كىيىمىنىڭ ئىچىگە پىلە
قۇرتىنىڭ ئۇرۇقىنى يوشۇرۇپ چېگرادىن
ئۆتكەنمىش. چېگرادىكىلەر مەلىكىنىڭ
باش كىيىمىنى تەكشۈرۈشكە جۈرئەت

قىلالمىغان. مەلىكە خوتەنگە كەلگەندىن
كېيىن پىلىنى ئۆستۈرگەن. بۇنى كۆرگەن
ۋەزىرلەر خوتەن خانىغا: بۇ قۇرۇتلارنى
كۆيدۈرۈۋېتەيلى، بولمىسا ئۇ ئەجدىرھاغا
ئايلىنىشى مۇمكىن، دەيدۇ. ئەمما مەلىكە
پىلە قۇرۇتىنى يوشۇرۇن ھالدا بېقىپ
ئۆستۈرۈپ ئۇنىڭدىن چىققان يىپەكتىن
شايبى - دۇردۇن توقۇپ، كىيىم - كېچەك
تىكىپ كىيىپتۇ. بۇنى كۆرگەن خوتەن خانى
پىلە قۇرۇتىنى ئۆستۈرۈشكە يول قويۇپتۇ.

بۇرىۋايەتنىڭ تارىخى ئەمەلىيەتكە زادى
ئۇيغۇن كەلمەيدىغانلىقىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن
مىلادىنىڭ 440 - يىلى خوتەن خانىغا
ياتلىق قىلىنغان (بولغان) شەرق مەلىكىسى
(جۇڭگو مەلىكىسى) پىلە قۇرۇتىنى خوتەنگە
ئېلىپ كېلىشتىن ئاز دېگەندە 800 يىل
بۇرۇن (مىلادىدىن 4 ئەسىر بۇرۇن) خوتەندە
يىپەك توقۇمىچىلىقىنىڭ تەرەققىي
قىلغانلىقىنى، ياۋرۇپادىكى

رومالىقلارنىڭ خوتەندە توقۇلغان يىپەك
ماللارنى ئەتىۋالاپ ، ئۇنىڭدىن كىيىم -
كېچەك كىيگەنلىكىنى ، شۇ چاغلاردا تېخى
جۇڭگودىن چىقىدىغان يىپەك ماللارنى
بىلمەيدىغانلىقىنى ئىسپاتلايدىغان
پاكىتلارنى كەلتۈرۈش ئارقىلىق "خوتەنگە
پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى شەرق
مەلىكىسى ئېلىپ كەلگەن" دېگەن رىۋايەتنى
رەت قىلىش لازىم.

ئاتالمىش "شەرق مەلىكىسى"
توغرىسىدىكى يالغان رىۋايەتنى رەت
قىلىش ئۈچۈن قەدىمكى چاغلاردا
رومالىقلارنىڭ جۇڭگونىڭ يىپەك
ماللىرىنى تېخى بىلمىگەن ۋە ئۇنى
كۆرمىگەن چاغدا ، ئەڭ دەسلەپ قايسى
خەلقلەر توقىغان يىپەك ماللارنى
بىلىدىغانلىقى ۋە ئۇ ماللاردىن كىيىم -
كېچەك كىيگەنلىكى توغرىسىدا مەلۇمات
بېرىش ناھايىتى مۇھىم مەسىلە.

قەدىمكى چاغدىكى يۇنان ۋە روما
ئالىملىرىدىن كىتىئاس (مىلادىدىن
400 يىل بۇرۇن ئۆتكەن)، سىترا بون
(مىلادىدىن 54 يىل بۇرۇن تۇغۇلۇپ
مىلادىنىڭ 24 - يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن)،
خوبلىئوس ۋىيگىلى مارۇ (مىلادىنىڭ 50
- يىللىرى ئۆتكەن)، روما تارىخچىسى
فىلوروس (مىلادىنىڭ 50 - يىللىرى
ئۆتكەن)، فىلىپپى (مىلادىنىڭ 28 - يىلى
تۇغۇلۇپ 79 - يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن)،
كىلاۋدى پىتولمى (مىلادىنىڭ 2 -
ئەسىرلىرىدە ئۆتكەن) قاتارلىقلار
ئۆزلىرىنىڭ يازغان ئەسەرلىرىدە تارىم
ئويمانلىقىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ يۇرتىنى
(خوتەننى ئاساس قىلغان) يۇنان تىلىدا
"سىرىسلار دۆلىتى" (يىپەك دۆلىتى) دەپ
يېزىشقان.

ياۋرۇپالىقلاردىن تۇنجى قېتىم يىپەك
دۆلىتى ("سىرىسلار دۆلىتى") توغرىسىدا

مەلۇمات بەرگەن. يۇنان ئالىمى كىتسىئاس بولۇپ ، ئۇ مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇن "سىرىسلار دۆلىتى" دېگەن نامنى تىلغا ئالغان.

يۇنان ئالىملىرىدىن سىتىرابون "ساياھەت خاتىرىسى" ناملىق ئەسىرىنى يازغاندا (مىلادىدىن بىر ئەسىر بۇرۇن) ئۇلۇغ ئىستىلاچى ئالىكاندىر ماكىدونىكى (ئىسكەندەر زۇلقەرنەينىن) نىڭ مىلادىدىن 328 يىل بۇرۇن ئالەمدىن ئۆتكەن مەشھۇر سەركەردىسى ئۇنىسكىرىيىتوسنىڭ خاتىرىسىدىن پايدىلانغان. ھىندىستانغا كەلگەن ئۇنىسكىرىيىتوس ئۆزى يازغان خاتىرىدە ئۇيغۇرلارنىڭ ئانا يۇرتى بولغان تارىم ئويمانلىقىنى "سىرىسلار دۆلىتى" ("يىپەك دۆلىتى") دەپ يازغان. "سىرىسلار دۆلىتى" (يىپەك دۆلىتى) توغرىسىدا يۇنان ۋە روما يازغۇچىلىرى ئىچىدىن مىلا ، پىلىينى ، مارىسىللىنوس ، پىتولمى

قاتارلىقلارنىڭ بەرگەن مەلۇماتى بىرقەدەر
تەپسىلىي راق ۋە ئېنىقراق.

روما يازغۇچىسى مىلا "مىلادىنىڭ 50 –
يىللىرى ئۆتكەن"، "ئاسىيانىڭ شەرقىدە
ھىندىلار، سىرىسلىقلار،
سىتسىلىكلەر³ ياشايدۇ. ھىندىلار بولسا
جەنۇبتا، سىتسىلىكلەر بولسا ئەڭ شىمالدا،
سىرىسلار بولسا مانا شۇ ئىككىسىنىڭ
(سىتسىلىكلەر بىلەن ھىندىلار – ئا) ئوتتۇرا
قىسمىدا ياشايدۇ... سىرىسلىقلار دۇنيادا
تەڭرىشى تېپىلمايدىغان سەمىمى، سادىق
ئادەملەر، ئۇلار سودا ئىشلىرىغا ئۇستا بولۇپ،
سودا قىلغاندا يۈزمۇيۈز تۇرۇپ سۆزلەشمەيدۇ.
ماللىرىنى قۇملۇققا قويۇپ – قويۇپ كەيتىنى
قىلىپ تۇرىدۇ" [1] دەپ يازىدۇ. مىلانىنىڭ
سىرىسلىقلار توغرىسىدا بەرگەن مەلۇماتى.
ئەمەلىيەتكە دەلمۇدەل ئۇيغۇن كېلىدۇ. بۇنىڭدا
، دىققەت قىلىشقا ئەرزىيدىغان ئۈچ مۇھىم
نۇقتا بار. (1) مىلا ئېيتقاندەك، ھىندىستان

سىرىسلىقلار (ئۇيغۇرلار - ئا) نىڭ يۇرتى
تارىم ئويمانلىقىنىڭ جەنۇبىغا جايلاشقان.
[2] مىلا "سىرىسلىقلار سودا قىلغاندا،
يۈزمۇيۈز تۇرۇپ سۆزلەشمەيدۇ. مالنى قۇملۇققا
قويۇپ - قويۇپ، كەينىنى قىلىپ تۇرىدۇ"
دەيدۇ. بۇنداق ئەھۋال قەدىمكى چاغلاردا تۈركى
خەلقلىرىدە ئادەتكە ئايلىنىپ كەتكەن
"تىلىسىز سۇدا" نى كۆرسىتىدۇ. [3] مىلا
"سىرىسلىقلار مالنى قۇملۇققا قويىدۇ" دەيدۇ.
مىلا ئېيتقان قۇملۇق تارىم ئورمانلىقىدىكى
قۇملۇق - چۆلىنى كۆرسىتىدۇ. جۇڭگونىڭ
ئاساسى تېرىتورىيىسى بولغان ئوتتۇرا
تۈزلەڭلىكتە قۇملۇق چۆل يوق. بۇنى
جۇغراپىيىدىن ئاددى ساۋادى بار
ئادەملەرنىڭ ھەممىسى بىلىدۇ.

تەبىئەتشۇناس رىم يىازغۇچىسى پىلىينى
"تەبىئەت تارىخى" ناملىق ئەسىرىدە
"سىرىس دۆلىتى" ("يىپەك دۆلىتى")
توغرىسىدا مەزمۇنى مىلا بەرگەن مەلۇماتقا

ئوخشايدىغان مەلۇمات بېرىدۇ. پىلىمىنى
 مۇنداق دەپ يازىدۇ: "سىرىسلىقلارنىڭ
 ئورمانلىرىدىن يىپەك چىقىدۇ. دۇنياغا
 مەشھۇر.... ئۇلار كىمخاپ، تاۋاق – دۇردۇن
 توقۇپ روماغا ئېلىپ بېرىپ ساتىدۇ....
 سىرىسلىقلار مۇلاھىم، تارتىنچاق
 كېلىدۇ." [4] پىلىمىنى يەنە مۇنداق دەپ يازىدۇ:
 "سىرىسلىقلار، بوي – تۇرقى جەھەتتە
 ئادەتتىكى ئادەملەردىن ئېگىز، چاچلىرى
 قىزىل، كۆزلىرى كۆك، ئاۋازلىرى جاراڭلىق
 كېلىدۇ. چەتتىن بارغانلار، ئۇلارنىڭ تىلىنى
 بىلمەيدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار بىلەن
 سۆھبەتلىشەلمەيدۇ. چەتتىن بارغانلار،
 ماللىرىنى مەلۇم دەريانىڭ شەرقى
 قىرغىقىغا ئېلىپ بېرىپ،
 سىرىسلىقلارنىڭ ماللىرىنىڭ يېنىغا
 قويىدۇ. ئەسلىدە بېكىتىلگەن باھا بويىچە
 مال ئالماشتۇرۇلىدۇ." [5] پىلىمىنىڭ
 مەلۇماتىدىن قارىغاندا، سىرىسلىقلارنىڭ

يىپەك ماللىرى رومغا ئېلىپ بېرىلىپ
 سېتىلىدىكەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە
 پىلىپىنىنىڭ ، سىرىسلىقلارنىڭ ئېرقى
 خۇسۇسىيەتلىرى توغرىسىدا بەرگەن
 مەلۇماتى ناھايىتى يۇقىرى قىممەتكە ئىگە. بۇ ،
 ئۇيغۇرلارنىڭ ئاق تەنلىك ئېرققا مەنسۇپ
 ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ. جۇڭگونىڭ
 قەدىمكى تارىخچىلىرىمۇ ، ئېرقى
 جەھەتتىن ئۇيغۇرلارغا بەكمۇ يېقىن بولغان
 ئويسۇنلارنى "كۆك كۆز ، قىزىل چاچ" [6] دەپ
 يازغان بولسا ، قىرغىزلارنى "چىرايى ئاق
 سۈزۈك ، قىزىل چاچ ، كۆزلىرى كۆك"
 [7] دەپ يازغان. پىلىپىنى ، رىم ئات
 سۆڭەكلىرىنىڭ ئەيشى – ئىشرەت ، كەيپ –
 ساپاغا بېرىلىپ تۇرمۇشتا چىرىكلىشىپ ،
 بايلىقلارنى ھەددىدىن ئارتۇق بىزۇپ –
 چېچىپ ، ئەخلاقى جەھەتتە بەكمۇ بۇزۇلۇپ
 كەتكەنلىكى ، ئۇلارنىڭ كىيىدىغان
 كىيىملىرىنىڭ سىرىسلەر دۆلىتىدىن

كېلىدىغان كىمخاپ تاۋار – دۇردۇنلاردىن
 تىكىلىدىغانلىقى ، سىرىسلار
 دۆلىتىدىن سېتىپ ئالىدىغان يىپەك
 ماللار ئۈچۈن رىم تىللالىرىنىڭ (ئالتۇن
 پۇللىرىنىڭ – ئا) سىرىسلىقلارنىڭ
 قولىغا چۈشۈپ كېتىدىغانلىقى توغرىسىدا
 ھەسرەتلىنىپ مۇنداق دەپ يازغان ئىدى :
 "دۆلىتىمنىڭ تىللالىرىدىن ھىندىستان
 سىرىسلار دۆلىتى ۋە ئەرەپ يېرىم ئارىلى
 قاتارلىق ئۈچ دۆلەتكە ھەريىلى ئاز دېگەندە يۈز
 مىليون سىرتىركىيىس (رىم تىللاسى)
 ئېقىپ كېتىدۇ. مانا مۇشۇ پۇللار ،
 دۆلىتىمدىكى ئەرلەر بىلەن ئاياللار (ئاق
 سۆڭەكلەرنى دىمەكچى) نىڭ بۇزۇپ –
 چېچىپ خەجلىشى ئۈچۈن كېتىدۇ."
 [8] پىلىپپىنىنىڭ "تەبىئەت
 تارىخى" دىكى مەلۇماتقا ئاساسلانغاندا ، روما
 ئاق سۆڭەكلىرى ئۆزلىرىنىڭ ئېشى –
 ئىشرەت ، كەيپ – ساپالىق تۇرمۇشىنىڭ

ئېھتىياجىغا لازىم بولىدىغان يىپەك
ماللارنى سىرىسلىقلاردىن ئالغان بولسا ،
دورا - دەرمەك ، ئۈنچە - ياقۇتلارنى
ھىندىستاندىن ، مەرۋايىتلارنى
ئەرەبىستاندىن ئالغان.

يۇقىرىدا ئېيتىلغاندەك ھەريىلى روما
پۇلىدىن يۈزمىليون سىرىسلىقلىرىنى
(رىم تىملاسى) روما ئاق سۆڭەكلىرىنىڭ
ئېھتىياجى ئۈچۈن سىرىسلىقلاردىن
سېتىپ ئالىدىغان يىپەك ماللار ،
ھىندىستاندىن ۋە ئەرەبىستاندىن
ئالىدىغان دورا - دەرمەك ، ئۈنچە - ياقۇت ،
مەرۋايىتلار ئۈچۈن سەرپ بولغان. يونان ئالىمى
كىلاۋدى پىيتۇلىمى "جۇغراپىيە" ناملىق
ئەسىرىدە ، سىرىسلار دۆلىتى (يىپەك
دۆلىتى) نىڭ تەبىئى شارائىتى ، قانداق
خەلقلەر ياشايدىغانلىقى توغرىسىدا مۇنداق
دەپ يازىدۇ: "سىرىسلار دۆلىتىنىڭ
غەربىي چېگرىسى سىستىيە بولۇپ ، ئۇ

ئىمماۋىس [9] تېغىنىڭ سىرتىدا ، شىمالى
 چېگراسى نامسىز يەر..... شەرقى چېگراسىمۇ
 نامسىز يەر. جەنۇبىي بولسا ،
 ھىندىستاندىكى گانگې دەرياسىنىڭ
 شەرقىي قىرغىقى بىلەن چېگرالىنىدۇ. "
 [10] پىتۇلىمى ، سىرىسلار دۆلىتىنىڭ
 ئەتراپىنى ئوراپ تۇرىدىغان تاغلار
 توغرىسىدا مۇنداق دەپ يازىدۇ :
 "سىرىسلار دۆلىتىنىڭ تۆت تەرىپىنى....
 تاغلار ئوراپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭ
 تېرىتورىيىسى ئىچىدە ئىككى چوڭ دەريا
 ئاقىدۇ. ئۇ دەريالارنىڭ بىرىنچىسى
 ئۇيغۇرداس () دەرياسى بولۇپ ، ئۇ ئاۋشاتىستان
 ۋە ئاسمىران () تېغىدىن ئىبارەت ئىككى
 مەنبەدىن باشلىنىدۇ. دەريالارنىڭ
 ئىككىنچىسى باۋتىس دەرياسى بولۇپ ،
 ئوكاسىيان () ۋە ئوتتۇرۇ كورخۇس () تېغىدىن
 ئىبارەت ئىككى مەنبەدىن باشلىنىدۇ. [11]
 يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان ئىككى دەريانىڭ

ئالدىنقى سى ئاقسۇ ياكى قەشقەر دەرياسى ،
كېيىنكى سى ياركەنت (زەرەپشان) ياكى
قارىقاش دەرياسىدىن باشقا دەريا ئەمەس.

پىتولىمى ئۇيغۇرداس دەرياسىنىڭ بويىدا
ئۇيغۇرداس دۆلىتى بار دېگەن. پىتولىمىنىڭ
ئۇيغۇرداس دېگىنى ، دەل ئۇيغۇرلارنىڭ يۇنان
تەلەپپۇزىدا ئېيتىلىشى خالاس. يۇنان ئالىمى
مارىسىللىنوس (مىلادىنىڭ 380 – يىلى
ياشىغان) "تارىخنامە" ئاتلىق كىتابىدا :

"شەرقتە سىرىسلەر ئېلى بار ، ئۇنىڭ
ئەتراپىنى ئېگىز تاغلار ئوراپ تۇرىدۇ. بۇ تاغلار
بىر تۇتاش سوزۇلۇپ تەبىئى تۈسۈقنى
شەكىللەندۈرىدۇ. سىرىلىقلار شۇنىڭ
ئىچىدە ياشايدۇ. ئۇلارنىڭ يېرى تەكشى ،
كەڭتاشا ۋە باي. غەربتە سېستىيە بىلەن
چېگرالىنىدۇ. شەرقىي بىلەن شىمالدىن
ئىبارەت ئىككى تەرىپى چۆللۈك ،
تاغلىرىنىڭ ئۈستى (تەڭرى تاغلىرى بىلەن
پامىر تاغلىرى كۆزدە تۇتۇلسا كېرەك) يىل

بويى قاربىلەن قاپلىنىپ تۇرىدۇ. جەنۇبىي
 چېگراسى ھىندى ۋە گانگې دەرياسىغىچە
 بارىدۇ.... تاغلىرىنىڭ ھەممىسى ئېگىز،
 يوللىرى تىك قىيالىق ئەگرى – بۈگرى
 كېلىدۇ. تاغلارنىڭ ئارىسى تۈزلەڭلىك،
 ئۇنىڭ تېرىتورىيىسى ئىچىدە ئۇيغۇرداس
 ۋە باۋتىس دەرياسىدىن ئىبارەت ئىككى
 دەريا ئاقىدۇ... سىرىسلەر تىج ياشايدۇ.
 ھەربىي قورال – ياراق تۇتمايدۇ. زادى ئۇرۇش
 قىلمايدۇ. مۇلاھىم، يىاۋاش، قوشنا دۆلەتلەرنى
 پاراكەندە قىلمايدۇ. ئىقلىمى مۆتىدىل،
 ھاۋاسى ساپ، پاكىز، ئاسماندا بۇلۇت كۆپ
 بولمايدۇ. قاتتىق بوران چىقمايدۇ. ئورمانلىق
 ئىنتايىن كۆپ، ئورمانلىقتا ماڭسا ئاسماننى
 كۆرگىلى بولمايدۇ. "[12] ماركسىللىنوس يەنە
 مۇنداق دەپ يىازىدۇ: "سىرىسلىقلار ئاددى
 – ساددا ياشاشقا ئادەتلەنگەن. ئۇلار خالى جايدا
 ئولتۇرۇپ كىتاب ئوقۇپ كۈن ئۆتكۈزۈشنى
 ياخشى كۆرىدۇ. كىشىلەر بىلەن بېرىش –

كېلىش قىلىشىنى ئانچە يىقتۇرمايدۇ. چەت
ئەللىكلەر چېگرادىكى دەريادىن ئۆتۈپ ، ئۇ
يەرگە يىپەك ياكى باشقا مال ئالغىلى بارسا ،
كۆزلىرى بىلەن بىر - بىرىگە بېقىشىپلا
باھاسىنى توختىتىدۇ. گەپلەشمەيدۇ ،
ئۇلارنىڭ يەر بايلىقى مول ، باشقىلارغا
ئېھتىياجى چۈشمەيدۇ "[13] يۇقىرىدا ، يۇنان
ۋە رىم ئالىملىرىنىڭ خاتىرىلىرىدىن
كەلتۈرگەن پىكىرلەردىن تۆۋەندىكى
خۇلاسەنى چىقىرىش مۇمكىن :

مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇنقى ۋاقىتتىن
تارتىپ ياۋرۇپالىقلار (يۇنان ۋە رىم) تارىم
ۋادىسىدىكى ئۇيغۇرلار ئېلىنى ، يىپەك ئىلى
(سىرىسلەر ئېلى) دەپ تونىغان.

يۇنان ۋە رىم ئالىملىرى تارىم
ئورمانلىقىنىڭ تەبىئىي شارائىتى (تاغلىرى ،
دەريالىرى ، ئورمانلىرى ، چۆللىرى ، ئېقىلىرى)
ئۇنىڭغا چېگرالىتىدىغان دۆلەتلەر ھەققىدە
ئاساسەن توغرا مەلۇمات بەرگەن.

يۇنان ۋە رىم ئالىملىرى ئەڭ قەدىمكى
چاغلىرىدىن تارتىپ ياۋرۇپالىقلارنىڭ
تارىم ئويمانلىقىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ
يىپەك ماللىرىنى ئىستىمال
قىلغانلىقىنى كۈچلۈك پاكىتلار ئارقىلىق
ئېنىق ۋە تەپسىلىي چۈشەندۈرگەن.

يۇنان ۋە رىم ئالىملىرى تارىم ئويمانلىقىدا
ياشايدىغان خەلقنىڭ ئۇيغۇر ئىكەنلىكىنى ،
ئۇلارنى ئۆز نامى بىلەن (ئۇيغۇرداس)
ئاتىغاندىن تاشقىرى ، ئۇلارنىڭ ئىرقى
جەھەتتىن قايسى ئىرققا مەنسۇپ
ئىكەنلىكىنىمۇ ئىسپاتلاپ بەرگەن.

ئەگەر ، سىرىس ئېلى دەپ ئاتالغان تارىم
ئويمانلىقىدا يىپەكچىلىك سانائىتى ئەڭ
قەدىمكى چاغلاردىن تارتىپ (مىلادىدىن
نەچچە ئەسىر بۇرۇن) تەرەققى قىلىمىغان بولسا ،
"جاھاننىڭ مەر - مەر شەھرى" دەپ ئاتالغان
رىمدىكى روما ئاق سۆڭەكلىرىنىڭ يۇقىرى
سۈپەتلىك يىپەك ماللارغا بولغان

ئېھتىياجىنى قامدىيالىغان بولاتتى.
 ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمكى چاغلاردا، يىپەك
 توقۇمىچىلىقىدا يۇقىرى سەۋىيىگە
 كۆتۈرۈلگەنلىكىنى ئىسپاتلايدىغان
 پىاكىتلار ئاز ئەمەس. ئىچكى ئۆلكىلەردىكى
 خەنزۇلار يىپەك توقۇمىچىلىقىدا
 ئۇيغۇرلارنىڭ توقۇمىچىلىقىنى
 ئارتۇقچىلىقىدىن ئۈگەنگەنلىكى بۇنىڭغا
 مىسال بولىدۇ. يېقىنقى يىللاردا،
 شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن 6 –
 ئەسىردە ئىچكى ئۆلكىلەردە توقۇلغان يىپەك
 توقۇلمىلار قېزىۋېلىندى. بۇنداق يىپەك
 توقۇلمىلاردىكى "نىسبەتەن كۆزگە
 كۆرۈنەرلىك تەرەققىيات شۇ بولغانكى، شۇ
 چاغلاردا تۈز يوللۇق كىمخاپلاردىن تاشقىرى
 يەنە قىيپاش گۈللۈك ئارقىغىدىن گۈل
 چىقىرىلغان كىمخاپلارمۇ مەيدانغا كەلگەن،
 ئارقاقتىن بۇ خىل گۈل چىقىرىش
 ئۇسۇلىنى خەن سۇلالىسى ۋاقتىدىلا

(مىلادىدىن بىرنەچچە ئەسىر بۇرۇن
 شىنجاڭدىكى قېرىنداش مىللەتلەر يۇڭ
 توقۇمىچىلىق ھۈنەرىدە قوللانغان. ئوتتۇرا
 تۈزلەڭلىك رايونلىرى يىپەك توقۇمىچىلىقتا
 قوللانغان بۇ خىل توقۇش ئۇسۇلىنى
 (كىمخاپلارنىڭ ئارقىغىدىن گۈل
 چىقىرىش ئۇسۇلىنى - ئا) شىنجاڭدىن
 ئۆگەنگەن بولسا كېرەك. "[14] مانا شۇ پىكىر
 قەدىمكى چاغلاردا ئۇيغۇرلارنىڭ يىپەك
 توقۇمىچىلىقى ياكى يۇڭ
 توقۇمىچىلىقىدا بولسۇن يۇقىرى سەۋىيىگە
 كۆتۈرۈلگەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ.
 بۇنىڭدىن تاشقىرى، مىلادىنىڭ 440 -
 يىللىرى، شەرق مەلىكىسى پىلە
 قۇرۇلتىنىڭ ئۇرۇقىنى خوتەنگە ئېلىپ
 كەلگەن، ئۇنىڭدىن بۇرۇن شىنجاڭ رايونىدا
 "يىپەك يوق ئىدى" دېگەن رىۋايەتنى رەت
 قىلىدىغان مۇنداق بىر پىكىر بار:
 يېقىنقى يىللاردا تۇرپان رايونىدا ئېلىپ

بېرىلغان ئارخىۋولوگىك قېزىشلەر
ئارقىلىق "قېزىۋېلىنغان قول يازمىلار
ئىچىدە.... مىلادىنىڭ 418 - يىلىدا پىلە
قۇرۇتىنى ۋە ئۆز مەدەرىخىنى ئىجارىگە
ئېلىش توغرىسىدا يېزىلغان ھۆججەت
ئۇچرىدى." (يىلدىكارلىق 40 - بەت). مانا بۇ
پىاكىت ، يىپەك مەلىكىسى ("شەرق
مەلىكىسى") مىلادىنىڭ 440 - يىللىرى
پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى خوتەنگە ئېلىپ
كەلگەن دېگەن رىۋايەتنى رەت قىلىدۇ.
قەدىمكى چاغدا خوتەندىلا ئەمەس ، ھەتتا
تۇرپان رايونىدۇمۇ يىپەكچىلىك تەرەققىي
قىلغانىدى.

يۇقىرىدىكى پىاكىتلاردىن چىقىرىلغان
ئەڭ ئاساسلىق ۋە مۇھىم خۇلاسە ئاتالمىش
"يىپەك مەلىكىسى" رىۋايىتىدىكى
مىلادىنىڭ 440 - يىلى جۇڭگودىن خوتەن
خانىغا ياتلىق بولغان مەلىكىنىڭ پىلە
قۇرۇتى ئۇرۇقىنى خوتەنگە ئېلىپ

كېلىشىدىن بۇرۇن خوتەندە يىپەك
توقۇمىچىلىق سانائىتى يوق ئىدى دېگەن
يىالغان رىۋايەتنىڭ ئۈزۈل - كېسىل رەت
قىلىنىشى ، خالاس.

شۇنىمۇ ئېيتىش كېرەككى، قەدىمكى چاغلاردا
جۇڭگودىن باشقا دۆلەتلەرنىڭ
ھۆكۈمرانلىرىغا ياتلىق بولغان
مەلىكىلەرنىڭ ئىسمىلىرى جۇڭگونىڭ
تارىخى يىلنامىلىرىغا ، ئۇيسۇن خانلىرىغا
ياتلىق بولغان جۇڭگو مەلىكىلىرىنىڭ
ئىسمىلىرى جۇڭگو تارىخى يىلنامىلىرىغا
يېزىلغان. ئەپسۇسكى مىلادىنىڭ 5 -
ئەسىرىدە خوتەن خانىغا ياتلىق بولغان
مەلىكىنىڭ ئىسمى جۇڭگونىڭ تارىخى
يىلنامىلىرىدا ئۇچرىمايدۇ.

تارىخىي پاكىتلارنىڭ راستلىقىغا
ھۆرمەت قىلىنىدىغان بولسا ، تارىخىي
پاكىتلار بويىچە ئىسپاتلانمىغان
رىۋايەتنىڭ يىالغانلىقى ئېتىراپ قىلىنسا ،

خوتەنگە پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى ، خوتەن
خانىغا ياتلىق بولغان جۇڭگو مەلىكىسى
ئېلىپ كەلگەن دېگەن رىۋايەتنىڭ تامامەن
يىلانلىقىنى ئېتىراپ قىلماسلىققا
ھېچقانداق بانا - سەۋەب يوق. ھونلارنىڭ
ئاسىيا بىلەن يىاۋرۇپا بارىدىغان خەلقئارا
قاتناش يولىغا ھۆكۈمرانلىق قىلىشى ، جۇڭگو
بىلەن غەرب ئەللىرى ئارىسىدىكى تۈرلۈك
مۇناسىۋەتلەرنىڭ ئۆگۈشلۈك ئېلىپ
بېرىلىشىغا توسقۇن بولغان. شۇنىڭ ئۈچۈن
شەرق بىلەن غەرب ئارىسىدىكى خەلقئارا
قاتناش يولى جۇڭگوغا نىسبەتەن گاھ تاقىلىپ ،
گاھ ئېچىلىپ تۇراتتى.

مىلادىيەنىڭ 87 - يىلى ۋە مىلادىيەنىڭ 101
- يىلى ، ئىران ئەلچىلىرى جۇڭگوغا كەلگەن
بولسا ، مىلادىيەنىڭ 97 - يىلى جۇڭگو
ئەلچىسى گەن يىڭ (بۇنى بەنچاۋ دەۋەتكەن)
ئىرانغا بارغان. جۇڭگو بىلەن ئىران ئارىسىدا
سودا مۇئامىلىسى توغرىسىدا بېتىم

تۈزۈلگەن. تارىخى مەلۇماتلارغا ئاساسلانغاندا
مىلادىيىنىڭ 120 – يىلى رومالىق بىر
سېھرىگەر دېڭىز يولى بىلەن ھىندىچىنىغا
كېلىپ ، بېرما ئارقىلىق جۇڭگوغا كەلگەن.
مىلادىيىنىڭ 1660 – يىلى روما ئېمپىراتورى
ماركۇس ئاۋرىل (مىلادىيىنىڭ 161 –
يىلىدىن 166 – يىلىغىچە ئېمپىراتور
بولغان) دېڭىز يولى ئارقىلىق جۇڭگوغا ئەلچى
ئەۋەتكەن. روما ئەلچىسى دېڭىزدىن
ھىندىچىنىغا چىقىپ ۋيېتنام ئارقىلىق
جۇڭگوغا كەلگەن. ئەلچى جۇڭگو پادىشاھى
خەن خۇئاندى (مىلادىيىنىڭ 147 – يىلىدىن
167 – يىلىغىچە پادىشاھ بولغان) غا پىل
چىشى ، كەركە مۈڭگۈزى ، ياقۇت قاتارلىق
سوۋغاتلارنى ئېلىپ كەلگەن. يۇقىرىدىكى
تارىخى پاكىتلارغا ئاساسلانغاندا ئىراننىڭ
جۇڭگو بىلەن ئورناتقان دىپلوماتىك
مۇناسىۋىتى رومانلىقلارنىڭ سىرىسلەر
ئېلى (يىپەك ئېلى) دەپ ئاتىغان ئۇيغۇرلار

بىلەن ئورناتقان يىپەك سودىسى
مۇناسىۋىتى (بۇنداق مۇناسىۋەت
مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇن باشلانغان)دىن
ئاز دېگەندە ئۈچ ئەسىر (مىلادىدىن 105 يىل
بۇرۇن) كېيىن باشلانغان. رومالىقلارنىڭ
جۇڭگو بىلەن ئورناتقان دىپلوماتىك
مۇناسىۋىتى (ئەگەر شۇنداق مۇناسىۋەت
مىلادىتىڭ 166 – يىلىدىن باشلانغان
بولسا) رومالىقلارنىڭ سىرىسلەر ئېلى
بىلەن ئورناتقان يىپەك سودىسى
مۇناسىۋىتىدىن تەخمىنەن 600 يىل
كېيىن باشلانغان.

پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنىڭ يىاۋرۇپاغا
تارقىلىشى [تەھرىر]

قەدىمكى رىم ئېمپىرىيىسى دەۋرىدە
(مىلادىدىن بۇرۇن ۋە كېيىن) يىپەكتىن
توقۇلغان كىمخاپ، شايى تاۋار، دۇردۇنلارنىڭ
يىاۋرۇپاغا (ئاساسەن روماغا) تارىم
ئويمانلىقىدىكى يىپەك ئېلى (سىرىسلەر

ئىلى)دىن بارغانلىقى ، ئاتالمىش "يىپەك
 مەلىكىسى" رىۋايىتىنىڭ يالغانلىقى
 توغرىسىدا سۆزلەپ ئۆتتۇم. تۈرك خاقانلىقى
 دەۋرىدە ئىچكى ۋە تاشقى (خەلقئارا) سودا
 ئىشلىرى ئەھۋالىنىڭ ئاساسى
 مەشغۇلاتلىرىدىن بىرى ئىدى. بولۇپمۇ بۇ
 دەۋردە خەلقئارا سودا ناھايىتى كەڭ
 مىقياسىدا قانات يايدىغان ئىدى.
 مىلادىنىڭ 624 – يىلى تۇرپان خانلىقى
 (مىلادىنىڭ 460 – يىلىدىن 640 –
 يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) نىڭ خانى كۈي
 ۋىنتاي غەربىي تۈرك خانلىقىنىڭ خاقانى
 تۇن يابغۇ خاقاننىڭ رۇقسىتىنى ئېلىپ
 جۇڭگودىن تاڭ سۇلالىسىنىڭ پادىشاھى
 لى يەن (مىلادىنىڭ 618 – يىلىدىن 627 –
 يىلىغىچە پادىشاھ بولغان) گە ئەۋەتكەن
 سوۋغا – سالاملىرى ئىچىدە شەرقىي
 رومادىن كەلتۈرۈلگەن كۈچۈكلەر ، قارا تۈلكە
 موينىسى قاتارلىق نەرسىلەر بار ئىدى.

شۇنىڭغا قارىغاندا تۈركلەر روما بىلەن قىلغان
سودىلىرىدا رومانىڭ نەسىللىك
ئىتلىرىنىمۇ ئېلىپ كەلگەن. تۈرك
خاقانلىرى دەۋرىدىمۇ، بۇرۇنقى چاغلارغا
ئوخشاشلا ئاسىيادىن ياۋرۇپاغا ئېلىپ
بېرىلىدىغان سودا ماللىرىدىن يىپەك
رەختلەر، دورا – دەرملەر، زىبۇ – زىننەت
بۇيۇملىرى، تېرىدىن ئىشلەنگەن ماللار ئاساسى
سالماقنى ئىگىلەيتتى.

تۈركلەر يىالغۇزلا ياۋرۇپا بىلەن سودا قىلىپ
قالماستىن، جۇڭگو بىلەنمۇ ناھايىتى كەڭ
ھالدا سودا ئىشلىرىنى ئېلىپ بارغان. تۈرك
خانلىقى تەركىبىدىكى ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ
مۇھىم خانلىقلىرىدىن سەمەرقەنت
خانلىقى، بۇخارا خانلىقى قاتارلىق خانلىقلار
مىلادىنىڭ 627 – يىلىدىن 647 –
يىلىغىچە بولغان 20 يىل ئىچىدە جۇڭگوغا
توققۇز قېتىم سودا ئەلچىلىرى ئەۋەتكەن.
تۈرك خاقانلىقى تەركىبىگە كىرگەن

خانلىقلار يېرىم مۇستەقىل ھالدا بولۇپ بەزى
خەلقئارا مۇناسىۋەتلەردىكى چوڭ ئىشلارنى
قىلمىشتا تۈرك خاقانىنىڭ رۇخسىتىنى
ئالاتتى.

يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتكىنىمىزدەك ، تۈركلەر
بىلەن ئىران ساسانىلار سۇلالىسى ئارىسىدا
بىرنەچچە قېتىم ئۇرۇشتىڭ يۈز بېرىشى
خەلقئارا سودا يولىغا بولغان ھۆكۈمرانلىقنى
تالىشىش ۋە خەلقئارا يىپەك سودىسىدىن
كېلىدىغان پايدىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن
بولغان بۇ كۆرەشتە شەرقىي روما بىلەن
ئىتتىپاقداشلىق مۇناسىۋىتىنى ئورناتقان
تۈركلەر ئۈستۈن چىققان.

ھەريىلى دېگۈدەك نەچچە ئون مىليونلىغان
رىم تىللاسىغا سىرىسلەر ئېلىدىن
يىپەك ماللارنى سېتىپ ئېلىشقا خېلىدىن
بېرى چىدىمىغان رىم ھۆكۈمرانلىرى
(ئېمپىراتۇرلىرى) پىلىدىن يىپەك
چىقىرىپ ئۆزلىرىنىڭ ئېھتىياجىغا

لازىم بولىدىغان كىمخاپ ، شايى ، تاۋار ،
دوردۇن قاتارلىق يىپەك ماللارنى ئۆزلىرى
ئىشلەپچىقىرىش ئۈچۈن باش قاتۇرۇشقان
ئىدى.

ئۇلارنىڭ بۇ ئارزۇ – ئۈمىدلىرى تۈرك
خانلىقى دەۋرىدە ئەمەلگە ئاشتى. بۇ توغرىدا
يۇنان ئالىملىرى مۇنداق مەلۇمات بېرىدۇ: 6 –
ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا ياشىغان يۇنان ئالىمى
زوناراس () "تارىخنامە" ناملىق ئەسىرىدە
مۇنداق دەپ يازغان ئىدى: "بۇرۇن رومانلىقلار
يىپەك ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنى
بىلمەيتتى. يىپەكنى پىلە قۇرۇتتىنىڭ
قۇسىدىغانلىقىنى بىلمەيتتى".

6 – ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا ياشىغان يۇنان
ئالىمى تىئوخانۇس ئىسمى نامەلۇم بىر
ئىرانلىقنىڭ پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنى قاچان ،
نەدىن ، قانداق ھىلە بىلەن ئوغۇرلۇقچە
شەرقىي روما ئېمپىرىيىسىنىڭ
(مىلادىنىڭ 395 – يىلىدىن 1451 –

يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ئېمپىراتۇرى ئۇلۇغ
 پوستىئانتىڭ ۋاقتىدا (مىلادىنىڭ 527 –
 يىلىدىن 565 – يىلىغىچە ئېمپىراتۇر
 بولغان) شەرقىي روماغا ئېلىپ بارغانلىقى ۋە
 شۇنىڭدىن كېيىن شەرقىي رومالىقلار پىلە
 قۇرۇتىنى بېقىپ، يىپەك ماللارنى
 ئىشلەپچىقىرىشنى يولغا قويغانلىقى
 توغرىسىدا مەلۇمات بېرىدۇ. تىئوفانىس
 مۇنداق دەپ يازىدۇ: "ئېمپىراتۇر
 پوستىئانتىڭ ۋاقتىدا ئىرانلىق مەلۇم بىر
 ئادەم شەرقىي روماغا پىلە بېقىپ يىپەك
 ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنى ئۆگەتكەن.
 ئۇنىڭدىن بۇرۇن شەرقىي رومالىقلار پىلە
 بېقىشنى بىلمەيتتى. ھىلىقى ئىسمى
 نامەلۇم ئىرانلىق سىرىسلەر ئېلىدە (يىپەك
 ئېلىدە) ئۇزۇن تۇرغان. ئۇ سىرىسلەر
 ئېلىدىن قايتىپ كېتىدىغان چاغدا پىلە
 قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى يول ماڭغاندا ئىچى
 كاۋاك ھاسىسىنىڭ ئىچىگە يوشۇرۇن

جايلاشتۇرغان. ئاندىن كېيىن پىلە
قۇرۇتتىنىڭ ئۇرۇقىنى ئاشۇنداق ئۈستىلىق
بىلەن شەرقىي روماغا ئېلىپ كەلگەن. بۇ
ئىرانلىق باھار كېلىش بىلەنلا پىلە
قۇرۇتتىنىڭ ئۇرۇقىنى ئۈزۈمە يوپۇرمىغىنىڭ
ئۈستىگە قويغان ، بىرنەچچە كۈندىن كېيىن
پىلە قۇرۇتى يوپۇرماقنى يەپ چوڭ بولۇپ ، بىر
جۈپ قانات چىقارغان ، ئۇچىدىغان بولغان ،
رومالىقلار پىلە بېقىپ ، يىپەك
چىقىرىشنى ئۆگەنگەندىن كېيىن پوستىئان
تۈركلەرگە (كونىستانىنىپۇلغا – ئىستانبۇلغا
كەلگەن تۈرك ئەلچىلىرىگە ئاپتور)
رومالىقلارنىڭ پىلە بېقىپ يىپەك
چىقىرىش ئۇسۇلىنى كۆرسەتكەندە تۈركلەر
ھاڭ – تاڭ قېلىپ چۇچۇپ كەتكەن ."

تۈركلەر بىلەن شەرقىي روما ئارىسىدىن
سودىدا تۈركلەر ئارقىلىق شەرقىي روماغا
ئېلىپ بېرىلىدىغان ماللارنىڭ ئىچىدە
ئاساسى سالماقنى يىپەك توقۇلمىلىرى

ئىگەللەيدىغانلىقى ، خوتەننى ئاساس قىلغان
ئۇيغۇر يىپەكچىلىكىنىڭ ئەڭ قەدىمكى
چاغلاردىن تارتىپ دۇنياغا مەشھۇرلىقى ،
پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنىڭ "يىپەك
مەلىكىسى" توغرىسىدىكى رىۋايەت
بويىچە مىلادىنىڭ 440 – يىلى
جۇڭگودىن خوتەنگە كەلتۈرۈلگەنلىكىنىڭ
يىلانلىقى ، پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنىڭ
سىرىسلەر ئېلى (ئاساسەن خوتەن) دىن
شەرقىي روماغا ئىسمى نامەلۇم بىر ئىرانلىق
راھىپ تەرىپىدىن مىلادىنىڭ 550 –
يىللىرى ئوغۇرلۇقچە ئېلىپ بېرىلغانلىقى
توغرىسىدىكى پىكىرلەرنى يۇقىرىدا بىر –
بىرلەپ سۆزلەپ ئۆتتۈم. مېنىڭچە شۇ
پىكىرلەر يىتەرلىك بولسا كېرەك.

ئاخىرقى سۆز قەدىمكى چاغدىكى
ئاسىيادىن ياۋرۇپاغا بارىدىغان خەلقئارا
سودا يولى يىلانغۇزلا ئاسىيادىكى خەلقلەر
بىلەن ياۋرۇپادىكى خەلقلەر ئارىسىدا

ئىقتىسادى جەھەتتە قىممەتلىك تاۋارلارنى
ئۆزئارا ئالماشتۇرۇش رولىنى ئويناپلا قالماستىن،
بەلكى مەدەنىيەت جەھەتتە ئاسىيادىكى
خەلقلەر بىلەن يىاورۇپيادىكى خەلقلەرنىڭ
ئۆزئارا بىر - بىرىنىڭ ئارتۇقچىلىقىنى
ئۆگىتىپ شانلىق مەدەنىيەت يىارىتىشىمۇ
ناھايىتى كۈچلۈك تۈرتكىلىك روللارنى
ئوينىغان. خەلقئارا سودا يولىدا سودا
كارۋانلىرى، ئەلچىلەر، سەيياھلار غەربتىن
شەرققە، شەرقتىن غەربكە موكىدەك ئۆتۈشۈپ
تۇراتتى. بەزىدە بولسا تاجاۋۇزچىلىق
مەقسىتى بىلەن سەپەرۋەر قىلىنغان
تۈمەنلىگەن قوشۇنلارمۇ سودا ئەلچىسى ياكى
ئاددى سودىگەر قىيىپىتىگە كىرىۋالغان
جاسۇسلارمۇ قاتناپ تۇراتتى. غەرب بىلەن
شەرق ئوتتۇرا ئاسىيا ئارقىلىق توۋار
ئالماشتۇرۇش ئىشلىرىنى يۈرگۈزگەندىن
تاشقىرى، مەخپىي ئاخبارات يىغىش
ئىشلىرىنى قىلاتتى. باشتا ئېيتىپ

ئۆتكۈنى مىزدەك مىلادىنىڭ 550 –
 يىللىرى ئىسمى نامەلۇم بىر ئىرانلىقنىڭ
 ئۇيغۇرلار يۇرتىدىن پىلە قۇرۇتىنىڭ
 ئۇرۇقىنى ئوغرىلاپ مەخپى ھالدا شەرقىي
 روماغا يەتكۈزۈپ بېرىپ يىپەك
 ئىشلەپچىقىرىشىدا ھۆكۈم سۈرگەن نەچچە
 مىڭ يىللىق سىرنىڭ ئىشىكىنى
 ئېچىپ تاشلىغان. شۇ ئىرانلىق پىلە
 قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى شەرقىي روماغا
 يەتكۈزۈپ بېرىشتىن بۇرۇن شەرقىي روما
 ئېمپىراتورى ئۇلۇغ پوستىئان (مىلادىنىڭ
 527 – يىلىدىن 565 – يىلىغىچە
 ئېمپىراتور بولغان) بىلەن شۇ مەسىلە
 توغرىسىدا سۆزلەشكەن. پوستىئان ئەگەر
 ئىرانلىق راھىپ پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى
 سىرىسلەر ئېلىدىن ئوغرىلاپ ئېلىپ
 كېلىدىغان بولسا ئۇنىڭغا ناھايىتى قىممەت
 باھالىق ئىنئام (مۇكاپات) بېرىدىغان بولغان.
 ئېھتىمال ئىرانلىق راھىپ خىرىستىئان

مۇرىدى بولغانلىقى ، پوستىئاندىن
 ئالىدىغان قىممەت باھالىق ئىئامغا
 قىزىققانلىقى ئۈچۈن ، سىرىسلەر ئېلىدىن
 پىلە قۇرۇتتىنىڭ ئۇرۇقىنى ئوغرىلاپ
 شەرقىي روماغا يەتكۈزۈپ بەرگەن. مانا مۇشۇ
 ۋەقەدىن تەخمىنەن 140 يىل بۇرۇن
 (مىلادىنىڭ 424 - يىلى) غەربتىڭ
 سۈزۈك ، رەڭلىك شىشە ياساشتىكى
 مەخپىي سىرىنى ئاق ھون سودىگەرلىرى
 (ئۇلۇغ ياۋىچىلار) جۇڭگوغا بىلدۈرۈپ قويغان ،
 ئۇنىڭدىن بۇرۇن خەنزۇلار رەڭلىك شىشە
 ياساشنى بىلمەيتتى. ئۇلار رەڭلىك شىشەنى
 ناھايىتى يۇقىرى باھادا غەربتىن
 (سۈرىيىدىن) سېتىپ ئېلىشقا مەجبۇر
 ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن خەنزۇلار ئۇزۇندىن
 بېرى رەڭلىك شىشە ياساشنىڭ سىرىنى
 غەربتىن بىلىپ ئېلىشقا ئۇرۇنۇپ
 كەلگەنىدى. بۇنداق ئۇرۇش مىلادىنىڭ 424
 - يىلى ياۋىچىلارنىڭ ياردىمى بىلەن

ئەمەلگە ئاشتى.

بۇ ئىشقا مۇناسىۋەتلىك تارىخى پاكىتلار
مۇنداق : "شىمالى سۇلالىلەر تارىخى" دىكى
خاتىرىگە ئاساسلانغاندا شىمالى ۋېي
خانلىقى (مىلادىنىڭ 386 - يىلىدىن
534 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) نىڭ خانى
تۇباتۇنىڭ ۋاقتىدا (مىلادىنىڭ 424 -
يىلىدىن 452 - يىلىغىچە خان بولغان)
مىلادىنىڭ 424 - يىلى ئۇنىڭ
پايتەختىگە كەلگەن ئاق ھون سودىگەرلىرى
(ئۇلۇغ ياۋچىلار) تاغدىن دورا ئېلىپ كېلىپ
ئۇنى ئېرىتىپ رەڭلىك شىشە ياسىغان. بۇ
كىشىلەر غەربنىڭ رەڭلىك
شىشىلىرىدىنمۇ پاتىراق ، چىرايلىق
چىققان. بۇنداق رەڭلىك شىشىنى كۆرگەنلەر
ھەيران قېلىشىپ ئىلاھى شىشىلەر
دەپ بىلىشكەن. ئاق ھون سودىگەرلىرى رەڭلىك
شىشە ياساشنى خەنزۇلارغا ئۆگەتكەن.
شۇنىڭدىن باشلاپ سۈرىيە ،

يۇنانلىقلارنىڭ رەڭلىك شىشىنى
مونوپولىيە قىلىۋېلىش ھوقۇقى
پاچاقلىنىپ كەتكەن. قەدىمكى تارىخىي
پاكىتلار بويىچە ھۆكۈم قىلغاندا بىرەر
مىللەت ياكى خەلقنىڭ ئىجاد قىلغان بىر
خىل تېخنىكىسى غەرب ئەللىرىدە
پۈتۈنلەي قەتئى مەخپىي ئىدى. شۇنىڭغا
قارىغاندا تۇباتاۋ شىمالى ۋېي
خاندانلىقىنىڭ پايتەختى داتۇڭغا كەلگەن
سودىگەرلەرنىڭ رەڭلىك شىشە ياساش
تېخنىكىسىنى بىلىدىغانلىقىنى بىلىپ
قالغان بولسا كېرەك. ئەگەر ئەھۋال بىزنىڭ
قىياسىمىزدىكىدەك بولىدىغان بولسا، ئۇ
چاغدا تۇباتاۋ ئاق ھون سودىگەرلىرىگە
نىسبەتەن بېسىم كۈچ ئىشلىتىپ ئۇلارنى
رەڭلىك شىشە ياساش تېخنىكىسىنى
ئۆگىتىشكە مەجبۇرلىغان ياكى ناھايىتى
يۇقىرى باھالىق بەدەل بېرىشكە ۋەدە قىلىپ
ئالدىغان بولۇشى مۇمكىن. يۇقىرىدا تىلغا

ئېلىنغان ئىرانلىق راھىپ بىلەن ئاق ھون
 (مىلادىنىڭ 420 - يىلىدىن 565 -
 يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) سودىگەرلىرى
 ماددى مەدەنىيەت ئىچىدە ناھايىتى ئېسىل
 قىممەتلىك بولغان يىپەك بىلەن رەڭلىك
 شىشىنى ئىشلەپچىقىرىشتىڭ
 سىرلىرىنى بىلمەيدىغانلارغا مەلۇم
 قىلىپ قويغان مەدەنىيەت ئوغرىلىرى ،
 جاسۇسلىرى بولسىمۇ ، مەلۇم نۇقتىدىن
 قارىغاندا ئۇلار شەرقىي روما بىلەن
 جۇڭگونىڭ ماددى مەدەنىيىتىنى
 يۈكسەلدۈرۈشتە ناھايىتى چوڭ رول ئوينىغان .
 خەنزۇلار ئۇيغۇرلاردىن ۋە ئۇيغۇرلار ئارقىلىق
 ماددى ۋە مەنىۋى مەدەنىيەتكە دائىر نۇرغۇن
 ئېسىل قىممەتلىك بايلىقلارغا ئىگە بولغان .
 جاڭ چيەن مىلادىدىن 115 يىل بۇرۇن
 ئوتتۇرا ئاسىياغا ئىككىنچى قېتىم كېلىپ
 كەتكەندىن كېيىن ، ئۇ ئۇيغۇرلار يۇرتىدىن
 ئۈزۈم ۋە بىدە ئېلىپ كەتكەن . ئۈزۈم بىلەن

بى دە پىادى شاھ خە نۆۋدىنىڭ ناھايىتى
قەدىرلەپ ، ئېتىبار بېرىشكە ئېرىشكەن .
پىادى شاھ ئوردىسىنىڭ ئەتراپىدا ئۈزۈملۈك
باغلار ، بىدىلىكلەر پەيدا بولغان . بولۇپمۇ بى دە
ئاتنىڭ ئاساسلىق يەم – خەشەكلىرىدىن
بىرى بولۇپ ، ئات بېقىشقا ناھايىتى مۇھىم
ئورۇندا تۇراتتى . شۇ چاغلاردا خە نۆۋدى ھونلار
بىلەن بولىدىغان ئۇرۇشلاردا ئاتلىق
قوشۇننىڭ ناھايىتى مۇھىملىقىنى چوڭقۇر
ھېس قىلغان . ئۇ جەڭ ئاتلىرىنى كۆپلەپ
ئۆستۈرۈشكە ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلۈۋاتقان ئىدى .
جاڭ چيەن ئوتتۇرا ئاسىيادىن قايتىشىدا
ئۈزۈم بىلەن بىدىدىن باشقا يەنە زىغىر ،
قارامۇچ ، پىياز ، تۇرۇپ ، قوغۇن ، تاۋۇز ، كاۋا
قاتارلىقلارنىڭ ئۇرۇقىنىمۇ ئېلىپ كەتكەن .
شۇنىڭدىن باشلاپ ئاشۇ نەرسىلەر جۇڭگودا
تېرىلىشقا باشلىغان . دەل شۇ چاغدا ياكاق
بىلەن ئانار كۆچىتىمۇ ئۇيغۇرلار يۇرتىدىن
ئىچكىرىگە كەلتۈرۈلگەن . خەنزۇلار

مىلادىنىڭ 5 – ئەسىرىگىچە پىاختىدىن
 رەخ ئىشلەپچىقىرىشنى بىلمەيتتى. پەقەت
 5 – ئەسىردىلا كېۋەز ئۇرۇقى (چىگىت)
 تۇرپاندىن ئىچكىرىگە كەلتۈرۈلگەندىن
 كېيىنلا پىاختا رەخت ئىشلەپچىقىرىش
 باشلانغان. ئۇنىڭغىچە خەنزۇلار پىاختا
 رەختلەرنى ئوتتۇرا ئاسىيادىن ۋە باشقا
 مەملىكەتلەردىن ئېلىپ كېلەتتى. قەدىمكى
 چاغلاردا قۇنقاۋ، پىپا، بالابار قاتارلىق مۇزىكا
 ئەسۋابلىرى ئىراندىن جۇڭگوغا كىرگەن بولسا
 ، داپ ، نەي ، سۇناي قاتارلىق مۇزىكا
 ئەسۋابلىرى ، ئوتتۇرا ئاسىيادىن
 (ئۇيغۇرلاردىن) كىرگەن. بولۇپمۇ سۈي
 سۇلالىسى (581 – 618) ، تاڭ سۇلالىسى (618 –
 907) دەۋرىدە ئۇيغۇرلار جۇڭگو مۇزىكا
 سەنئىتىنىڭ تەرەققىياتىغا ئۆچمەس
 تۆھپىلەرنى قوشقان. مىلادىنىڭ 579 –
 يىلى كۆك تۈرك خانلىقىنىڭ بىكە
 (مەلىكە) لىرىدىن ئاسىنا بىكە ، شىمالى

جۇ سۇلالىسى (557 – 581) نىڭ خانى
جۇشۈەندىغا ياتلىق قىلىنغاندا ، تۈرك
خاقانلىقىنىڭ پايتەختى ئۇتۇ كۈندىن
چاڭئەنگە (شىئەنگە) ئاسىنا بىكە بىلەن بىللە
سۇ جاۋا ئاتلىق مەشھۇر مۇزىكا ئۇستازىمۇ
كەلگەن. ئۇ كۇچارلىق بولۇپ ، سۈي سۇلالىسى
ۋاقتىدا (581 – 618) چاڭئەندە ئۇزۇن مۇددەت
تۇرغان. سۇجاۋا شۇ مەزگىلدە ، جۇڭگو مۇزىكا
سەنئىتىنىڭ بەكمۇ تۆۋەن ، نامراتلىقىنى
نەزەردە تۇتۇپ جۇڭگو مۇزىكىچىلىقىنىڭ
مەزمۇنىنى بېيىتىش ، ئۇنىڭ سەنئىتىنى
ناھايىتى يۇقىرى كۆتۈرۈش ئۈچۈن مۇكەممەل
بولغان توققۇز يۈرۈش مۇزىكا سېستىمىسىنى
بەرپا قىلغان. ئۇلار تۆۋەندىكىچە :

كۇچار مۇزىكىسى

قەشقەر مۇزىكىسى ،

بۇخارا مۇزىكىسى

سەمەرقەنت مۇزىكىسى

غەربىي لياۋ مۇزىكىسى

ھىندى مۇزىكىسى ،

كورىيە مۇزىكىسى ،

چىڭ مۇزىكىسى ،

لى خۇا مۇزىكىسى.

بۇنىڭ ئىچىدە چىڭ مۇزىكىسى بىلەن

لى خۇا مۇزىكىسى جۇڭگونىڭ ئەنئەنىۋى

مۇزىكىسى ئىدى. بۇنىڭدىن باشقا يەتتە

خىل مۇزىكىنىڭ ئىچىدىن ھىندى

مۇزىكىسى بىلەن كورىيە مۇزىكىسىنى

ھېسابقا ئالمىغاندا ، قالغان بەش خىل مۇزىكا

كۇچار مۇزىكىسىنى ئاساس قىلغان ئۇيغۇر

مۇزىكىسى ئىدى.

سۇجاۋا پىيىپا چېلىشقا ناھايىتى ئۇستا بولۇپ ،

شۇ چاغدا جۇڭگودىن ئۇنىڭغا تەڭ كەلگەندەك

بىرەر مۇزىكانت چىققان ئەمەس. شۇڭا ئۇ

مۇزىكا ئۇستازى دېگەن ھۆرمەتلىك نامغا ئىگە

بولغان.

جوڭگو تاڭ سۇلالىسى دەۋرىگە كەلگەندە (618 – 907) سۇجاۋا يارىتىپ بەرگەن توققۇز يۈرۈش مۇزىكا سېستىمىسى ئاساسىدا 640 – يىلى 10 يۈرۈش مۇزىكا سېستىمىسىنى بەرپا قىلدى. بۇلار تۆۋەندىكىچە : 1. كۇچار مۇزىكىسى ، 2. قەشقەر مۇزىكىسى ، 3. تۇرپان مۇزىكىسى ، 4. غەربىي لياۋ مۇزىكىسى ، 5. بۇخارا مۇزىكىسى ، 6. سەمەرقەنت مۇزىكىسى ، 7. كامبودزا مۇزىكىسى ، 8. كورىيە مۇزىكىسى ، 9. يەن مۇزىكىسى ، 10. چىڭ شاڭ مۇزىكىسى. مانا شۇ ئون يۈرۈش مۇزىكا سېستىمىسى ئىچىدە ئالتە خىل مۇزىكا (بۇنىڭغا تۇرپان مۇزىكىسى قوشۇلغان) كۇچار مۇزىكىسىنى ئاساس قىلغان ئۇيغۇر مۇزىكىسى ئىدى. بۇنىڭ ئىچىدىكى غەربىي لياۋ مۇزىكىسىمۇ مەلۇم دەرىجىدە خەنزۇ مۇزىكىسىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان ھون

مۇزىكىسى بولۇپ ، قەدىمكى ئۇيغۇر
مۇزىكىسى ئىدى. بۇنىڭدىن تاشقىرى
كۇچار ئۇسۇلىنى ئاساس قىلغان ئۇيغۇر ئۇسۇل
سەنئىتىمۇ ، ئۇيغۇر مىللى ھەيكەلتاراشلىقى
بىلەن رەسسامچىلىقتىن ئىكەنلىكى
ئالاھىدىلىكلىرىنى ئاساس قىلغان بۇددا
سەنئىتىمۇ (ئاساسەن ھەيكەلتاراشلىق ۋە
رەسساملىق) خەنزۇلارنىڭ ھەيكەلتاراشلىق
ۋە رەسساملىق سەنئىتىگىمۇ كۈچلۈك
تەسىر قىلغان. بۇنىڭغا دۇڭخۇاڭ مىڭ
ئۆيىدىكى ھەيكەللەر ، تام سىزما رەسىملىرى
ئىسپات بولىدۇ. شۇنىمۇ ئېيتىپ ئۆتۈش
كېرەككى ، 7 – ئەسىرنىڭ باشلىرىدا
خوتەنلىك ئۇيغۇر رەسسامى يۇچىزىڭ تاڭ
سۇلالىسى پادىشاھى لى شىمىنىڭ (627
– 649) تەكلىۋىگە بىنائەن شىئەنگە كېلىپ
ساكيامۇنىڭ تىپىك سۈرئىتىنى
سىزىپ بەرگەن. جۇڭگو رەسساملىرى بۇددا
رەسسامچىلىقىدىكى رەسىم سىزىش

سەنئىتىنى ۋە غەرب ئەللىرىدىكى
كىشىلەرنىڭ رەسىمىنى سىزىش
سەنئىتىنى ئۇنىڭدىن ئۆگەنگەن. چۈنكى
يۇچىزىڭ رەسسامچىلىقتا (غەرب
ئۇسلۇبىدىكى رەسسامچىلىقتا) تەڭدىشى
يوق رەسسام ئىدى. جۇڭگونىڭ قەدىمكى
چاغدىكى مەنىۋى مەدەنىيەتنىڭ (پەلسەپە
بىلەن ئەدەبىياتنىڭ) بېيىشى ۋە
يۈكسۈلۈشىنى ئۇيغۇرلارنىڭ قوشقان ئۆچمەس
تۆھپىسىدىن ئاجرىتىپ قاراش تولىمۇ
بىمەنىلىك بولىدۇ. بۇددا دىنى ئەڭ
دەسلەپ جۇڭگوغا تارقىلىشتىن بۇرۇن
ئۇيغۇرلار ئارىسىدا يىلتىز تارتقان ئىدى.
ئۇيغۇرلار ئىچىدىن چىققان مەشھۇر
بۇددىست، راھىبلار 3 – ئەسىردىن باشلاپ
بۇددا دىنىنى جۇڭگوغا تونۇشتۇرۇشقا
كىرىشكەن. بۇنىڭغا كۇچارلىق ئۇلۇغ
بۇددىست پەيلاسۇپ ۋە مەشھۇر تەرجىمان،
شائىر كوماراجىۋانى مىسال كەلتۈرۈش

يېتەرلىك. كوماراجىۋا (مىلادىنىڭ 344 –
 يىلى تۇغۇلۇپ 431 – يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن)
 كىچىك ۋاقتىدا دادىسىغا ئەگىشىپ
 ھىندىستانغا بارغان. ئۇ ھىندىستاندا كۆپ
 يىللار تۇرۇپ بۇددىزىم ئەقىدىلىرىنى
 تىرىشىپ ئۆگەنگەن. شۇ چاغلاردا بۇددىزىم
 تەلىماتىدا ماخىيانا ۋە خىنيايانا دەپ
 ئاتىلىدىغان چوڭ ئىككى مەزھەپ، ئىككى
 ئېقىم بار ئىدى. كوماراجىۋا بۇ ئىككى چوڭ
 مەزھەپ ئىچىدىن خىنيايانا مەزھىپىنى
 قوبۇل قىلغان. ئۇ ھىندىستاندىن قايتىپ
 كېلىۋاتقان چاغدا قەشقەردە شورى ئاساما
 ئاتلىق بۇددا راھىپىغا يولۇققان ۋە ئۇنىڭدىن
 ماخىيانا مەزھىپىنى ئۆگىنىپ بۇرۇن قوبۇل
 قىلغان خىنيايانا مەزھىپىدىن ۋاز كەچكەن.
 كوماراجىۋا قەشقەردىن ئۆتۈپ ئاقسۇغا
 كەلگەندە ئاجايىپ بىر راھىپقا يولۇققان، ئۇ
 راھىپ ئۆزىنى دۇنيادا تەڭداشسىز راھىپ
 ھېسابلاپ ھەمىشە ماختىنىپ: "ئەگەر بۇددا

ئەقىدىلىرى بويىچە بىرەر كىشى مەن
 بىلەن مۇنازىرىلىشىپ مېنى يېڭىدىغان
 بولسا ئۇنداق كىشىگە بېشىمنى كېسىپ
 بېرىمەن" دەيدىكەن. كوماراجىۋا شۇ راھىپ
 بىلەن مۇنازىرىلىشىپ ئۇنى يېڭىپ
 قويىدۇ. بۇ ۋەقە غەربىتىكى بۇددا دۇنياسىنى
 زىللىگە كەلتۈرىدۇ. كوماراجىۋانىڭ
 داڭقى غەرب ئەللىرىگە تارقىلىدۇ. بۇ
 ۋەقەدىن كۇچار خانى ناھايىتى چوڭ
 پەخىرلىنىش ھېس قىلىپ
 كوماراجىۋانىڭ ئالدىغا - ئاقسۇغا كېلىپ
 ئۇنى ئىززەت - ھۆرمەت بىلەن كۇچارغا
 ئېلىپ كېتىدۇ. كوماراجىۋانى كۇچار
 دۆلىتىنىڭ پىرى ئۇستازى دەپ جاكاللايدۇ.
 تارىختىن خەۋرى بار كىشىلەرگە مەلۇم
 بولغاندەك كوماراجىۋا مەلۇم سەۋەبلەر بىلەن
 مىلادىنىڭ 385 - يىلى ھازىرقى
 گەنسۇنىڭ ئوۋىيغا كەلگەن. ئۇ شۇ جايدا 15
 يىل تۇرغان. كوماراجىۋا شۇ مەزگىلدە خەنزۇ

يېزىقىنى (تىلىنى) پۇختا، مۇكەممەل ،
چوڭقۇر ئۆگەنگەن. شۇ چاغدىكى جۇڭگو
تارىخىدا "ئىككى چىن سۇلالىسى" بىلەن
"شىمالى ۋە جەنۇبى سۇلالىلەر دەۋرى" دەپ
ئاتالغان ناھايىتى قالايمىقان (ئاساسەن ئۇرۇش
قالايمىقانچىلىقى) بىر دەۋر ئىدى.
جۇڭگودىكى بەزى خانلىقلارنىڭ ئالىي
ھۆكۈمرانلىرى بۇددا دىنىنىڭ نادان ، ساددا
خەلقلەرنى ئاسانلا ئالداپ كېتەلەيدىغان
پىئاسسىپ ئىدىيىسىدىن پايدىلىنىپ
خەلقنى بىخۇتلاشتۇرۇپ ئۆزلىرىگە قارشى
چىقمايدىغان يۇۋاش پۇقرالارغا ئايلاندۇرۇش
ئۈچۈن ھىچنەرسىگە قارىماي بارلىق
تىرىشچانلىقلارنى كۆرسىتىپ ، بۇددا
دىنىنى تەشەببۇس قىلىۋاتقان ئىدى. بۇددا
دىنىغا كۈچلۈك تەرىپدار بولغان كېيىنكى
چىن خانلىقى (384 – 417) نىڭ خانى
ياۋشىيىن (مىلادىنىڭ 394 - يىلىدىن
415 - يىلىغىچە خان بولغان) مىلادىنىڭ

401 – يىلى كوماراجىۋانى تەكلىپ قىلىپ
 شىئەنگە ئېلىپ كەلگەن ۋە ئۇنى دۆلەتنىڭ
 پىرى ئۇستازى دەپ جاكالانغان.
 يىاۋشىيىنىڭ يىارى تىپ بەرگەن كەڭ
 ئىمكانىيىتىدىن پايدىلانغان كوماراجىۋا
 شىئەندىكى مەشھۇر بۇددا
 ئىبادەتخانىلىرىنىڭ بىرىدە 3000
 شاگىرتقا بۇددا ئەقىدىلىرىدىن دەرس
 بەرگەن. يىاۋشىيىن دائىم ئىبادەتخانىغا
 بېرىپ ئۇنىڭ دەرسىنى ئاڭلىغان. كېيىنكى
 چاغلاردا ئۇنىڭ شاگىرتلىرىدىن
 بىرقانچىسى "دانىشمەن – ئەۋلىيا" دېگەن
 نامغا ئىگە بولغان. كوماراجىۋا شىئەندە بۇددا
 ئەقىدىلىرىدىن دەرس ئۆتكەندىن
 تاشقىرى بۇددا نامىلاردىن 384 جىلىدلىق
 74 پارچە كىتابنى قەدىمكى ھىندى
 تىلىدىن خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغان.
 بۇنىڭدىن باشقا بەدىئىلىگى ناھايىتى
 كۈچلۈك بولغان بۇددا رىۋايەتلىرىدىن

ناھايىتى نۇرغۇن ئەسەرلەرنى قەدىمكى ھىندى
 تىلىدىن خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغان.
 ئۇنىڭ قولىدىن چىققان تەرجىمە
 ئەسەرلەرنىڭ تىلى بەكمۇ راۋان ، مەزمۇنى
 چوڭقۇر بولسىمۇ ، چۈشىنىشلىك بولغان.
 كوماراجىۋانىڭ دىن ، پەلسەپە ، ئەدەبىيات
 ساھەسىدىكى پائالىيىتى جۇڭگو بۇددىزىم
 پەلسەپىسىنىڭ ۋە ئەدەبىياتىنىڭ
 تەرەققىياتىغا ناھايىتى كۈچلۈك تەسىر
 كۆرسەتكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن ، ئۇ ، ئۇلۇغ
 بۇددىست ، پەيلاسوپ ، داڭلىق تەرجىمان ،
 تالانتلىق شائىر دېگەن نامغا ئىگە بولغان.
 خۇلاسە قىلىپ ئېيتقاندا ، قەدىمكى چاغدىن
 تارتىپ 15 – ئەسىرگىچە (ئۇلۇغ ساياھەتچى
 ماگېلان غەرب بىلەن شەرق ۋە شەرق بىلەن
 غەرب ئارىسىدىكى دېڭىز ، ئوكيان يولىنى
 ئاچقۇچى) ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا
 ئارىسىدىكى خەلقئارا قاتناش يولى (ئاتالمىش
 يىپەك يولى) يىالغۇزلا غەرب بىلەن شەرق

ئەللىرى ئارا سودا ئارقىلىق ئىقتىساد
 ئالماشتۇرۇش يولى بولۇپلا قالماستىن ،
 مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش ئارقىلىق شەرق
 ئەللىرى بىلەن غەرب ئەللىرىنىڭ
 قەدىمكى ئەنئەنىۋى مىللى مەدەنىيىتى
 ئاساسىدا شانلىق ، يۈكسەك مەدەنىيەت
 يىارىتىشىدا ئالتۇن كۆۋرۈكلۈك رول ئوينىغان .
 بولۇپمۇ بۇ ئۇلۇغ تارىخىي مۆجىزىدە ئوتتۇرا
 ئاسىيا خەلقلىرى ئاساسى (ئۆگىتىش ۋە
 تونۇشتۇرۇش جەھەتتە) رولىنى ئوينىغان .
 ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقلىرى ئۆز تارىخىنىڭ
 ئۇزاق داۋام قىلغان قەدىمكى باسقۇچلىرىدا
 ئىران ، ئەھمانلار سۇلالىسى (مىلادىدىن
 700 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ
 مىلادىدىن 328 يىل بۇرۇنقى چاغىچە
 ھۆكۈم سۈرگەن) ، گىرىك باكتىرىيە
 پىادىشاھلىقى (مىلادىدىن 250 يىل
 بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىدىن 150
 يىل بۇرۇنقى چاغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ،

يېزاۋچىلار دۆلىتى بولغان توخارىستان
(مىلادىدىن 150 يىل بۇرۇنقى چاغدىن
تارتىپ مىلادىدىن 50 يىل بۇرۇنقى
چاغقىچە ھۆكۈم سۈرگەن)، كوشات
ئېمپىرىيىسى (مىلادىدىن 50 يىل
بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىنىڭ 420
– يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن)، ئاق ھون
ئېمپىرىيىسى (مىلادىنىڭ 420 –
يىلىدىن 565 – يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن)
قاتارلىق دۆلەتلەرنىڭ قەدىمكى چاغدىكى
شانلىق مەدەنىيىتىنى يېزىشىدا
قاتناشقان بولسا، تۈرك خانلىقى دەۋرىدىكى
(552 – 745) ناھايىتى يۈكسەك مەدەنىيەتنى
يېزاتقۇچىلار قاتارىدىن ئۈستۈن ئورۇن ئالغان
ئىدى.